

સરળ
ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય
ભૂગોળ.

સરળ ભૂગોળ

કતી,

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા,
માડવીની પોળ, માળીની ખડકી,
અમદાવાદ.

પ્રકાશક,
ચંદુલાલ મણિલાલ પરીખ,
બુકસેલર,
ગીચારોડ અમદાવાદ.

૨૨૨૫૫

ફિર્મ નં. ૩૪/૦-૩-૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

गुजराती साहित्यिक विचार

अनुक्रमांक ५४२५५ पृष्ठांक

पुस्तक नं० ७५ . १७५१८७१ २०११
२०११

विषय 71823 ००२ २३९न.

સરળ
ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય
ભૂગોળ.

કર્તા,
ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા,
માડવીની પોળ, માગીની ખડકી,
અમદાવાદ.

પ્રકાશક,
ચંદુલાલ મણિલાલ પરીખ,
પ્રેક્ષકેશ્વર,
રાંચીગાંઠ, અમદાવાદ.

આદિતિ ૧ હી પ્રત ૨૧૫૦
મવત ૧૯૮૦ સને ૧૯૨૩

રથાન આદિત્યમુદ્રણાલય, ગાયખડકોટ-અમદાવાદ
મુદ્રક પ્રાણજીવન વિશ્વનાથ પાઠક

કિંમત રૂ. ૦-૩-૬

"કુસુમ વિદ્યાપીઠ" ગ્રંથાલય
અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના: ને કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૨૪૨

બીજન ધોરણમાં બાળકોને બુજોળાવું સ્વૈચ્છિક જ્ઞાન આપવાની સરખાન થાય છે તે ધો. ૧ માં વિદ્યાર્થી પોતાના વતન તથા તાલુકાનું જ્ઞાન મેળવે છે

ધોરણ ૩ માંના અભ્યાસક્રમમાં જિજ્ઞાસા વિશેષ જ્ઞાન માથે ગુજરાતનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ વિદ્યાર્થીઓને મેળવવાનું હોય છે બુજોળા અને કૃતિદાઓને ગાળે મળે છે, આથી બુજોળાનું જ્ઞાન આપવામાં છાંદગને રસ લેખન થાય, તેવી રીતે કૃતિદાઓને સમજ નહીં જો તે વિષય સિખવવામાં આવે, તો વિદ્યાર્થીને તે વધારે ઉપયોગી થઈ પડે છે

શાળાઓમાં ચાલતી દાસની ગોખલપટ્ટીને કેટલોક અંશે નાશુક કરવા, અને વિદ્યાર્થીઓને આ વિષયમાં રસ લેખન થાય તેમ કરવા માં અનતો પ્રયત્ન કર્યો છે બાળકો પોતાની જાતે બુજોળાનું આ નાનું પુસ્તક વાંચી સમજતા થાય તે હેતુ કેટલે દરજ્જે પાડે પડ્યો છે, તે તો માત્ર વિદ્યાર્થી-અનુષ્ઠાઓ અને શિક્ષકભાઈઓના અભિપ્રાય ઉપર સોપી અત્રે ફિરમુ છું

છેવટે આ નાનકડું પુસ્તક છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા બદલ ખડાયતા બુક ડીપોના માલિક ભાઈ ચંદુલાલ મલ્હીલાલ પરીખનો પણ આભાર માનું છું.

અમદાવાદ.
આડવીની પોળ, માળીની ખડકી } લેખક.
માગશર સુદ ૫ ૧૯૮૦.

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની સામાન્ય

ભૂગોળ.

છાકરાંઓ, તમે ખીજ ચોપડીમાં તમામ ગામ તથા તાલુકાની ભૂગોળ ચીખી ગયા. વળી ત્યાં દિશાઓ અને ખુણાઓ પણ ઓળખતા શીખ્યા હવે તમારે જિલ્લાની અને પ્રાંતની ભૂગોળ શીખવાની છે

તમારા તાલુકાની આસપાસ ખીજ પછુ તાલુકાઓ છે. તાલુકા ભેગા મળવાથી જિલ્લો બને છે. આપણે દસ-કોઈ તાલુકો અમદાવાદ જિલ્લામાં આવેલો છે જિલ્લાના મુખ્ય અમલદારને કલેક્ટર કહે છે. તે જિલ્લાના મુખ્ય ગામમાં રહે છે આપણા જિલ્લાના કલેક્ટર અમદાવાદમાં રહે છે કલેક્ટરના હાથ નીચે દરેક તાલુકા દીક એકેક ગામ-સત્તર હોય છે

આપણે પાછળ જોયું કે ઘણાં ગામ ભેગાં મળવાથી તાલુકો બને છે અને પાંચ સાત તાલુકા ભેગા મળવાથી જિલ્લો થાય છે. જિલ્લાઓનો પ્રાંતમાં સમાવેશ થાય છે

એકજ ભાષા બોલનારા અને સરખા પહેરવેશ-વાળા તથા રીતરિવાજવાળા લોકો જેમાં વસે છે, તેને પ્રાંત કહે છે. આપણા પ્રાંતનું નામ ગુજરાત પ્રાંત છે તેમાં વસનારા લોકો ગુજરાતી કહેવાય છે, અને તેઓ

જે ભાષા બોલે છે, તે પણ ગુજરાતી ભાષા કહેવાય છે, તમારી ચોપડીઓ તે ભાષામાં લખેલી છે.

અસલ આ રથગે ભટ્ટાર્ક ગુર્જર નામનો સરદાર થઈ ગયો, તેના નામ પરથી આપણા પ્રાતનુ નામ ગુર્જરગૃ અને છેવટે ગુજરાત પડ્યું છે ગુજરાતમાં વસનારા હિન્દુ, પાંચી, મુસલમાન વગેરે સવળા લોકોને ગુજરાતી કહે છે

હાલમાં ગુજરાતમાં અગ્રેજ સરકારનું ગાંધ્ય છે તેઓ પરદેશી છે તેમનો દેગ અહીંથી ૫૦૦૦ માઈલ દૂર છે આપણા રાજા મહારાજા પાંચમાં જયોર્જ છે. તેઓ તેમના દેશમાં રહે છે અને તેમના તરફથી માણુઓ આવી અહીં રાજ્ય ચલાવે છે ગુજરાતમાં અગ્રેજી ગાંધ્ય સ્થાપન થયે ફક્ત ૧૦૦ વર્ષન થયા છે સાગ પહેલા ગુજરાતમાં દેશી રાજાઓનું ગાંધ્ય હતું હતું પણ ગુજરાતમાં ઠામ ઠામ નાના દેશી ગાંધ્યો છે એ દેશી ગાંધ્યોનો પણ ગુજરાત પ્રાતમાં સમાવેશ થાય છે

તાલુકા અને જિલ્લાના જેવો ગુજરાત પ્રાતનો પણ નકશો છે તેમાં તમે જોશો, તે મુખ્ય બે રંગો* દીધામાં આવશે લાલ અને પીળો લાલ રંગ અગ્રેજ સરકારની, અને પીળો રંગ દેશી રાજાઓની હદ બતાવે છે

નીચેના જિલ્લાઓ અગ્રેજ સરકારને તાબે છે

૧ અમદાવાદ, ૨ ખેડા, ૩ પચમહાલ, ૪ ભરૂચ, અને ૫ મુરત

દેશી રાજાઓ—૧ ગાયકવાડ, ૨ કાઠિયાવાડ એ-

* જૂદા જૂદા રંગો છે, તે જિલ્લા વગેરેની જૂદી હદ દર્શાવે છે તે શિક્ષકે સમજાવવું.

(૫)

જનિસ, ૩ પાલણપુર એજનિસ, ૪ મહીકાંઠા એજનિસ,
૫ રેવાકાંઠા એજનિસ, ૬ પચમહાલ એજનિસ,
૭ સુરત એજનિસ, અને ૮ ખલાત સંસ્થાન.

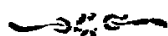
જિલ્લાઓનો કારભાર કલેક્ટર કરે છે. દેશી રાજ્યોનો
કારભાર ત્યાના રાજાઓ કરે છે, પરંતુ તેમના કામ ઉપર
અંગ્રેજ સરકાર તરફથી મૂલ્યો અમલદાર પૂરતી દેખરેખ
ગણે છે દેશી રાજા તે અમલદારની સલાહ સિવાય ભાગ્યેજ
કોઈ કામ કરી શકે છે

દેશી રાજ્ય નાનું કે મોટું હોય, તેના પ્રમાણમા ત્યા
અંગ્રેજ મરકારનો અમલદાર રહે છે. નાના દેશી રાજ્યો-
ના સમુહ-એજનિસ-માં રહેતા અમલદારને પોલિટિકલ
એજન્ટ કહે છે. અને મોટા દરજ્જાના રાજ્યો-માં
રેસિડન્ટ કે એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર રહે છે.

ઉપર કહેલા પાલણપુર, મહીકાંઠા, અને
રેવાકાંઠા એજનિસઓમાં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે
છે. ગાયકવાડના રાજ્યમાં રેસિડન્ટ છે. આખર
કાઠિઆવાડ ઉપર સામાન્ય દેખરેખ ગાખનાર એજન્ટ
ટુ ધ ગવર્નર છે, અને તેના હાથ નીચે પોલિટિકલ એજન્ટો
પણ છે જે દેશી રાજ્યો તદ્દન નાના છે તેની ઉપર વુલ્ફ
અમલદાર નહિ રાખતા, પામેના જિલ્લાના કલેક્ટરને તેનો
કારભાર સોંપેલો હોય છે જેમકે પચમહાલ એજનિસ પર
પચમહાલ જિલ્લાનો અને સુરત એજનિસ પર
સુરત જિલ્લાનો કલેક્ટર દેખરેખ રાખે છે. ખંભાત
સંસ્થાન ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટરની દેખરેખ
નીચે છે.

વિભાગ—અંગ્રેજ સરકારે પોતાની સરળતા ખાતર વડોદરા સંસ્થાન તથા કાઠિયાવાડ એજન્સિ બાદ કરતાં આખો ગુજરાત પ્રાંત તથા તેની દક્ષિણમાં આવેલો અણા જિલ્લો એ બધાને ઉત્તરવિભાગ નામ આપ્યું છે તેના ઉપરી કમિશનર છે તે અમદાવાદમાં રહે છે. જિલ્લાઓના કલેક્ટરોના ઉપરી પણ આ કમિશનર નાહેય છે આપણા ગુજરાત પ્રાંતના ઉપરી પણ આ કમિશનર સાહેબ છે

હવે આપણે ગુજરાતની ખીજ દક્ષીણ વાચના પહેલાં ભૂગોળની ફેટલીક વ્યાખ્યાઓ સમજી લઈએ એ વ્યાખ્યાઓ- માની ધબ્બીપરી તમારે બરોબર જાણવી હોય, તો તમારા શિક્ષકની સાથે તમે કુમ્મદના વખતે ની જોવા મળે કરવા જશો, તો ત્યાં તેઓ તમને સારી પેઠે મમતવગે

ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓની સમજ

ભૂગોળ=ભૂ=પૃથ્વી-જમીન+ગોળ=ગોળો.

આપણે જેના ઉપર રહીએ છીએ તેનો આકાર જાણ છે.

તળાવ—ચોમાસામા જમીન પર વરસાદનું જે પાણી પડે છે, તેમાનું ફેટલુક આબપામ ખાગ હોય છે, તેમા પણ બનાય છે પાણીથી ભરેલા આવા મોટા ખાડાને તળાવ કહે છે. તળાવનું પાણી નાદના ઘોવડાના નથા દોરને પીવ ના દામમા આવે છે

(૭)

સરોવર—તળાવથી મોટું હોય તેને સરોવર કહે છે.

નદી—પાણીનું જે વહેણ પર્વતમાંથી કે સરોવરમાંથી નીકળી કળતી જમીન પર થઈ દરીઓ સરોવર કે રણને મળે છે, તેને નદી કહે છે. નદીનું પાણી મીઠું છે.

ટેકરો—જમીનના થોડા ઉંચા ભાગને ટેકરી કે ટેકરો કહે છે.

દુગર, પર્વત—ટેકરાથી ઉંચા તેને દુગર, અને ઘણા ઉંચા દુગરને પર્વત કહે છે. પર્વતો કપા ઝાટા તથા પથરો હોય છે.

દરીઓ કે સમુદ્ર—પૃથ્વી પગના ખારા પાણીના મોટા ભાગને દરીઓ કે સમુદ્ર કહે છે.

અખાત—સમુદ્રનો ફાંટો લાંબો થઈને જમીનમાં ગચ્છેલી હોય, તેને અખાત કહે છે. જેમકે અખાતનો અખાત.

ઉપસાગર—ઉપ=નાનો + સાગર = સમુદ્ર. નાનો સમુદ્ર. અખાતથી મોટો હોય તેને ઉપસાગર કહે છે.

ભૂશિર—ભૂ=જમીન + શિર = માથું. જમીનની અણી લાંબી થઈને સમુદ્રમાં ગચ્છેલી હોય, તેને ભૂશિર કહે છે.

સામુદ્રધુનિ—પાણીના જે મોટા ભાગને સાંધ નારો પાણીના નાનો ભાગ, તેને સામુદ્રધુનિ કહે છે.

સંયોગીભૂમિ—જમીનના જે મોટા ભાગને સાંધ નારો જમીનનો નાનો ભાગ તેને સંયોગીભૂમિ કહે છે.

બેટ—જેની ચારે બાજુ પાણી અને વચ્ચે જમીન હોય તેને બેટ કહે છે.

દ્વીપકલ્પ—જેની ત્રણ બાજુ પાણી અને એક બાજુ જમીન હોય, તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે.

નદીનું મૂળ અને મુખ—જ્યાંથી નદી નીકળે છે તે મૂળ, અને જ્યાં નદી મળે તે મુખ કહેવાય છે. ધણીખરી નદીઓનાં મૂળ પર્વત હોય છે, અને મુખ દરીઓ હોય છે.

નદીનો સંગમ—જે સ્થળે બે કે તેથી વધારે નદીઓ ભેગી થતી હોય, તેને સંગમ કહે છે.

ખંદર—જે શહેર દરીઆ કે નદી કિનારે આવેલું હોય, અને જ્યાંથી વહાણ મારફતે માલ અને માણસો ચઢતાં ઉતરતાં હોય તેને ખંદર કહે છે. જેમકે ખંભાત, સુરત, ભરૂચ.

દીવાદાંડી—દરીઆમાં કેટલેક ઠેકાણે પાણીની નીચે પથરના મોટા ખડકો હોય છે, તે પાણીને લીધે દેખાતા નથી, દૂરથી આવનાર વહાણ તેની સાથે અથડાઈને ભાગી જાય છે તેથી આવે સ્થળે એક ઉંચા થાંભલા પર ફરતો દીવો રાખવામાં આવે છે, તેને દીવાદાંડી કહે છે. ઘોષા પાસે આવી દીવાદાંડી છે.

રણુ—જે જગામાં ઝાડ પાન, પાણી કે વસ્તી હોય નહિ, અને જ્યાં મોટા ભાગે પુષ્કળ રેતીજ હોય તે જગા રણુ કહેવાય છે. જેમકે કચ્છનું રણ.

ખીણ—બે પર્વતોની વચ્ચે આવેલી ઉંડી જગાને ખીણ કહે છે.

(૯)

સીમા.

છોકરાઓ, તમે ગુજરાત પ્રાતના નકશા તરફ જોશો તો જણાશે કે તેની ઉત્તર દિશાએ આબુ પર્વત અને શિરોઈ, તથા કચ્છનું રણ આવેલું છે. દક્ષિણે થાણા જિલ્લો, અને અરબી સમુદ્ર, પૂર્વે માળવા અને ખાનદેશ, તથા પશ્ચિમે કચ્છનો અખાત તથા અરબી સમુદ્ર આવેલાં છે.

વળી નકશામા જોશો તો જણાશે કે ગુજરાતના કુદરતી રીતે જ બે ભાગ પડેલા છે એક કાઠિયાવાડ દ્વીકદ્વિપવાળો અને બાકી રહેલો બીજો ખડરથભૂમિ વાળો પ્રથમ આપણે ખડરથભૂમિવાળો ભાગ લઈશું.

પર્વતો—આપણે પાછળ પર્વત કોને કહે છે તે જોયું પર્વતમાથી જુદી જુદી જાતના પથરો અને કેટલીક ધાતુઓ પણ નીકળે છે વળી પર્વત પર ઇમારતો તથા બાગવાના લાકડા પણ થાય છે જે પર્વતપર ઝાડી હોતી નથી તે બોડા કહેવાય છે પર્વતની ટોચને શિખર, અને નીચેના ભાગને તળેટી કહે છે પર્વતોની ટોચ પર ઉંચાઈને લીધે હવા ઠરી હોય છે, તેથી ઘણાં લોકો ત્યાં હવા ખાવા જાય છે, વળી પર્વતની ટોચે દેવદેવીઓના મંદિરો હોવાથી કેટલાક લોકો જાત્રા કરવા પણ જાય છે

ગુજરાતમા આવા મુખ્ય પર્વતો નીચે પ્રમાણે છે

આબુ—ગુજરાતની ઉત્તરે આવેલો છે તેની ઉંચાઈ ૫૬૦૦ ફૂટ છે આખા ગુજરાતમા તે મોટો હોવાથી તેને ગિરિરાજ એટલે પર્વતોનો રાજા પણ કહે

છે. કનાકામા ઘણાં લોકો ત્યાં હજારો આવ્યા જાય છે તેના ઉપર નખી તળાવ, ફેલવાણનાં દહેરાં તથા અંબા-લવાનીનું દહેરું વગેરે જોવા જેવા છે

આરાસુર—ગુજરાતની કુશાન સરહદ પર આવેલો છે. તેમાંથી આરસપહાણ નીકળે છે, તેથી તેનું નામ આરાસુર પડ્યું છે.

પાવાગઢ—પંચમહાલ જિલ્લામાં આવેલો છે તેની ઉંચાઈ ૨૫૦૦ ફુટ છે તેના ઉપર રાત્રિવસ પુષ્કળ પવન વાવા જાય છે, તેથી કેટલાક તેને પૂરનગઢ પણ કહે છે તેની ઉપર કાળકામાનાનું દેવગૃહ છે તથા જૈન લોકોના મંદિર પણ છે. પર્વત પરના દિવા, કોણા વગેરે જોવા જેવા છે આ પર્વતમાંથી લોકોને મેગેનીઝ ધાતુ નીકળે છે.

શેત્રુજો—કાઠિઆવાડમાં આવેલો છે તેના ઉપર જૈન લોકોના મંદિર જોવા જેવા છે

રાજપીપળા—રેવાગઢા એજન્સિમાં સહ્યાદ્રિ પર્વતની શાખા છે, તેમાં સાગ, વાસ, ઇમારતી લાકડા વગેરે સાગ થાય છે અહીંથી અકીકના પથર નીકળે ૪ આ કુગરોમાં વાધ, ચિતા વગેરે દિસક પ્રાણીઓ દાહમાં આવે છે.

ગીરનાર—કાઠિઆવાડમાં ઉંચામાં ઉંચો છે તેના પર હિંદ અને જૈન લોકોના દહેરા છે

ગીર—આ પણ કાઠિઆવાડમાં આવેલો છે તેની પાસેના જગલમાં સિંહ જોવામાં આવે છે તે સિવાય ચોટીલા, બર્ડ વગેરે પર્વતો પણ છે, તેની વિશેષ દડીકત તમે આગળ શીખશે

(૧૧)

નદીઓ.

નર્મદા-આ નદી ગુજરાતમાં મોટામાં મોટી છે. તેની લંબાઈ ૬૦૦ માઈલ છે. તે વિન્ધ્યાચળ પર્વતના અમરકંટક શિખ-માંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેને કાંઠે ચણોદ, નાંદોદ, શિનોર અને ભરૂચ એ ગામો આવેલાં છે આ નદીમાં સુરપાણનો ધોધ જોવા જોવો છે.

તાપી--આ નદી માતપુડા પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેને કાંઠે સુરત અને રાંદેર આવેલાં છે. તેની લંબાઈ ૪૫૦ માઈલ છે.

મહી--એ માળવાના કુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર લુણાવાડા અને ખંભાત આવેલાં છે આ નદીનો ૧૮ મોટો હોવાળી તે મહીસાગર પહોં કહેવાય છે, તેની લંબાઈ ૨૨૫ માઈલ છે.

સામરમતી--અરવલ્લીના કુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર અમદાવાદ આવેલું છે. આ નદી ૨૦૦ માઈલ લાંબી છે.

ભાદર--કાઠિયાવાડમાં જસદણ પાસેના કુંગરમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે.

શેત્રણ--ગીર પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે.

ખનામ અને સરસ્વતી--આરાસુરના પર્વતમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે. તે કુંવારી કહેવાય છે. સરસ્વતી નદી પર સિદ્ધપુર આવેલું છે ત્યાં લોકો માતૃઆદ્ય કરવા ગય છે.

આ સિનાય વાવક, મંધો, ખારી, હાથમતી,
દમણગંગા વગેરે નદીઓ છે

વનરૂપિની—ગુજરાત એ એક ખર્ચાળા ના છે. તેમાં
જ્યાં જ્યાં કુળે આવેલા છે, ત્યાં ત્યાં મહુડા, સીમન,
વાસ, સાગ, આવળ વગેરેના ઝાડા પ્રાકૃત થાય છે. આ
સિવાય દરેક ન્યેળે લીમડો, પીપળો, આબડી, વડ ખાખરા
આખા, ગાયળ વગેરે વનરૂપિની દીકામાં આવે છે

ખેતીની પેદાશ—ગુજરાતમાં તમાકુ, વચ્ચિયાળી, છંદ
કપાન, મેન્દી, ઘઉં, ખાજરી, જુવાર, દીવેલી, નલ આવડા
ત્રાવરો મદદ, ડાંગર, કોળી-મગ, મરો ચોખા, અડદ વાલ
ચણા—વગેરે પ્રાકૃત થાય છે

ખનીજ—ખાણુમાંથી નીકળે તે ખનીજ પદાર્થ કહેવાય
છે. આવા ખનીજ પદાર્થોમાં આકાશ, આલ્સપટ્ટાણુ લોહ,
મેગેનીઝ, સુરોખાર વગેરે ગુજરાતમાં જુદા જુદા સ્થળેથી
નીકળે છે

જનાવરો—આખા ગુજરાતમાં મિલકત કમ્પ ગરિના
કુળેમાંજ તતવામાં આવે છે તે નિવાય વાધ નીપડા,
ગીંચ, વડ જેવા શિકારી તથા સાખર તરબા નિઆળ વગેરે
જનાવર જગલમાં દીકામાં આવે છે. આ સિનાય પાળી
સકાય તેના જિંટ ઘોડા, ગચેડા, પાડા, ખજાદ, ગાય, બેન,
કુતરા, બિલાડા વગેરે પ્રાણીઓ સર્વ ન્યેળે દીકામાં આવે છે

વસ્તી અને ધંધો—ગુજરાતની વસ્તી ૬૮૬૬૦૬૨
માણસની છે અને તે વસ્તી સહેળે અને ગામડામાં
વહેચાએલી છે. ગુજરાતમાં આશરે ૪૦ શહેર અને
લગભગ ૫ લાખ ગામડાં છે. ગામવાના લોકોનો
મુખ્ય ધંધો ખેતીના છે. શહેરના લોકો વ્યવપાર,

કારીગરી, મજૂરી અને ખાનગી તથા સરકારી નોકરી કરે છે અમળવાદ જેવા શહેરમાં કાપડની મિલો તે ચાલી લોકો તેમાં પણ કામે વળગેલા છે

ધર્મ--ગુજરાતમાં મુખ્ય ધર્મ હિંદુ, મુસલમાન, જૈન, પારસી અને ખ્રિસ્ત છે. હિંદુ ધર્મમાં શાવ, વૈષ્ણવ, સ્વામિનારાયણ વગેરે અનેક પંથો છે મુસલમાનોમાં પણ શિયા અને શુન્ની એવા બે ભાગ છે જૈન લોકો શ્વેતામ્બરી અને દિગંબરી એમ બે પ્રકારના ધર્મ પાળે છે

વેપાર--ગુજરાતમાં ખેતીથી તથા ઉદ્યોગથી જે પાક છે તેમાંથી કપાન, ચુન, સુતરાઉ કાપડ, તમાકુ, તેલીબીયા મલાઈ અને અનાજ પરદેશ જાય છે અને તેના બદલામાં સોનું, રૂપું, લાંબાના મામાન, સાચાકામ, વિલાયતી કાપડ, દવાઓ, ખાદ્ય, કાચના વાસણો, કરોસીન અને રંગો પરદેશથી અત્રે આવે છે

વ્યવહારનાં સાધનો--ગુજરાતનાં મોટા ગામો રેલવેના સમઘથી જોડાયેલા છે ગુજરાતમાં મુખ્ય રેલવે બી. બી. સી. આઈ રેલવે અને જી-આઈ-પી રેલવે છે. તે મિયાં કાઢિઆવાડમાં અને ગાયકવાડી ગાંધીમાં પણ જુદી જુદી રેલવેઓ છે આગાડી સિવાય કાચીપાટી સડકો પરગાણ તથા પાકા માગફતે કેટલોક વ્યવહાર ચાલે છે. ત પી, નમદા જેવી નદીઓમાં નાના વહાણો માગફતે પણ માલ આવજા કરે છે. રતીવાળા રથોમાં ઊંટ દ્વારા કેટલોક કામ થાય છે.

અમદાવાદ જિલ્લો.

સીમા—ઉત્તરે ગાયકવાડનો કડીપ્રાંત તથા મહીકાંડા એજન્સિ આવેલી છે, પશ્ચિમે કચ્છનું રણ અને કાઠિયાવાડ એજન્સિ, દક્ષિણમાં ભાવનગરનું રાજ્ય, તથા પૂર્વમાં ખંભાતનું રાજ્ય, ખંભાતનો અખાત તથા ખેડા જિલ્લો આવેલા છે.

આ જિલ્લો ગુજરાતમાં મોટી મોટા અને ઉત્તરમાં આવેલો છે. તેની વસ્તી ૮૬૦૮૧૧ માણસની છે આ જિલ્લાના તાલુકા એક જગ્યામાં આવેલા નથી પરંતુ ખીજાં દેશી રાજ્યોને લીધે જુદા જુદા વલ્લેયાર્થ ગયા છે આખા જિલ્લાના કુલગતી ત્રણ વિભાગ છે ૧કો પ્રાચીન એમાં મોડાસાનો પહાડી પ્રદેશ આવી જાય છે ખીજા મધ્ય વિભાગ તેમાં વીરમગામ, સાણંદ, દમકોઈ, ઘોળકા, અને ધધુકા તાલુકા આવી જાય છે ૩જો વિભાગ ધધુકા તાલુકાનો છે જિલ્લાના ઘોળકા તાલુકાનો દક્ષિણ ભાગ, અને ધધુકા તાલુકાનો પૂર્વ ભાગ ભાલના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં ઘઉં મારા થાય છે દસકોઈ તાલુકાની ડાંગર વખણાય છે

નદીઓ—સાબરમતી વાતક, ખારી, મેશ્વો, ભાદર અને હાથમતી.

સરોવર—નળ તેનું પાણી ખાડ છે

તાલુકા—ઉત્તરદસકોઈ, દક્ષિણ દસકોઈ, વીરમગામ, ઘોળકા અને ધધુકા

પેટામહાલ—મોડાસા, સાણંદ અને રોધા.

પેટા મહાલના ઉપરીને મહાલકારી કહે છે. પેટા મહાલ તાલુકાથી નાનો હોય છે.

(૧૫)

ઉત્તર દસકોઈ તાલુકો.

નદીઓ—સાબરમતી અને ખારી.

સાબરમતી—અંબાજી પામેના કુળમાંથી નીકળે છે. તેની લંબાઈ ૨૦૦ માઇલની છે તે ઉત્તરથી દક્ષિણ દિશા તરફ વહી અંભાતના અખાતને મળે છે.

ખારી—ખારી નદી સાબરમતી નદીને મળે છે ત્યાં સુધીની તેની લંબાઈ ૧૦૫ માઇલ છે ખારી નદીનું પાણી કેટલીક વખત ચડોળા તળાવમાં લેવામાં આવે છે.

પેદાશ—આ તાલુકામાં મુખ્યત્વે કરીને બાજરી, જુવાર, કઠોળ, ડાંગર, અને શેરડી થાય છે.

જાણવા લાયક સ્થળો.

અમદાવાદ—૨૭૪૦૦૭ સાબરમતી નદી ઉપર આવેલું છે. તે ગુજરાતના બાદશાહ અહમદશાહે આસપાસ ૫૦૦ વર્ષ ઉપર વસાવ્યું હતું. શહેરની આસપાસ ફરનો કોટ છે નહેર ગુજરાતની રાજધાની કહેવાય છે ઉત્તરવિભાગના કમિશનર સાહેબ અને અમદાવાદ જિલ્લાના કલેક્ટર આ શહેરમાં રહે છે. શહેરમાં કાપડ સુતરની ૬૦ મિલો છે. શહેરનો મુખ્ય વેપાર ત્રણ તાર—સુતર, રેશમ, અને કસબ—છે અહીં શાહઆલમનો રોજો, જુમામસીદ, કાકરીડ તળાવ, દીસીંગની વાડી, સ્વામિનારાયણનું મંદિર, દાદાદગ્ગીની વાવ, બદ્રનો કિલ્લો વગેરે અનેક સ્થળો જોવા જેવા છે

નરોડા—ગામમાં વૈષ્ણવ ધર્મની બેઠક અને આવક લોકોનું દહેરાસર છે ગામથી ૧૧ માઇલ દૂર ધનુષધારી માતા છે. ત્યાં અષાઠ સુદ ૧૫ ને દિવસે મેળો ભરાય છે ગામમાં પથરની વાવ જોવા જેવી છે,

અડાલજ—અડાલજમાં આજથી સવા ચારમો વર્ષ
કિપર બાધેલી પથરની મોટી વાવ છે તે રૂપીઆ પાચ
લાખના ૭૦૦ રૂડાં નામે રજપુતાણીએ બધાવી હતી. ગુજ-
તમાં એવડી મોટી અને સુદર વાવ એકે નથી અડાલજ
જવા ખોડીઆર સ્ટેશને ઉતરવું પડે છે ત્યાંથી અડાલજ
ર માઇલ છે.

સરખેજ—સરખેજમાં મહુમન બેગડાની અને તેના
સુરુ ઝંજબક્ષની કબરો ઉપર બાધેલો સુન્દર રોજો છે પામે
એક મોટું તળાવ છે રોજમાં ચાદીની એક સાકળ છે તે
અસલ ગુનગારોને પકડાવવામાં આવતી હતી ગુજરાતમાં
આ રોજો સાગમાં સારો છે કબરો ઉપરનું તથા ગ્રંથીઓ
ઉપરનું કોતરણી કામ જોવા જેવું છે

અચીઝેર—અચીઝેરનું રગાટી કામ વખણાય છે.
સાદલા અને ગોદરાનાં ખોળીઆં અહીં સાગ અને છે.

આ સિવાય ગોમતીપુર, ઉવારસદ, કોચરબ,
વળાદ, ઓગણજ, નિકોલ, ચાંદખેડા, રાયપુર,
મૈજપુર વગેરે ગામો છે

રેલવે સ્ટેશનો—અમદાવાદ, એલીસબ્રીજ,
સાબરમતી, આંબલીરોડ, અસારવા, નરેડા, વલાદ,
સરખેજ ને મોર્યા. —

દક્ષિણ દસકાઈ તાલુકો.

નગીઓ—સાબરમતી, ખારી, અને મેરવો.

ખેડાશ—આ તાલુકામાં મુખ્ય પાક હાંગરનો છે
અહીંની હાંગર આખા ગુજરાતમાં વખણાય છે. તે સિવાય
વરિઆળી શેઠી, ગળી, જીવાર, બાજરી, કોર,
કરિઆતુ વગેરે થાય છે.

જાણવા લાયક સ્થળો.

વટવા—અમદાવાદથી દક્ષિણે આવેલું છે આ જો કબરો અને તે પરના રોજા અને એક મસીદ જોવા જેવાં છે. રોજામા શાહઆલમના પિતાને દાટવામા આવ્યા છે બાટવા નામના ગ્યારીએ તેમની સારી નવા કરાચી, તેના નામ ઉપ થી ગામનું નામ વટવા પાડ્યું છે અહીંની કેરીઓ વખણાય છે

બારેજા—આ ગામમા રાંગર પુકળ થાય છે ગામમા પાટોદારની વર્ગ વધારે છે

જેતલપુર—રવામિનારાયણનું મંદિર અને તળાવ જોવા જેવા છે અહીં અપાડ સુદ ૧૧ ને રોજા મેળો (સામેયો) બરાય છે ચડોળા તળાવના પાણીથી અહીં રાંગર પકવે છે

હીરાપુર અને કાસીન્દ્રા—આ બંને ગામોમા શેરડી પકવી તેમથી ગોળ બનાવવામા આવે છે. ગુજગનમા સારામા સારા માટલાનો ગોળ અહીં બને છે

પીરાણા—ગી.મથા ગામની પામ પીરાણાનો રોજો જોવા જેવો છે પીરાણાનો ધર્મ હિંદુ અને મુસલમાન બંને કોમો પાળે છે. અહીંના મહત્તને કાકા કહે છે ચત્ર સુદ ૧ ને દિવસે હિંદુ મુસલમાનનો મોટો મેળો બરાય છે

લાંલા—લાલા ગામથી અડધો ગાઉ દૂર બળીઆ કાકાનું ધામ છે ત્યાં અમદાવાદના અને તેની આસપાસના લોકો બાધા કરવા જાય છે.

આ સિવાય બારેજડી, અસલાલી, કણુલા, ઉવા-રસદ, ભુવાલડી, વહેલાલ, વિસલપુર, ગામડી, મી-રોજા, રામેલ, વાંચ, હાથીજણ, નાદેજ, પાલડી વગેરે ગામો છે રેલવે સ્ટેશન—વટવા ને બારેજડી

(૧૮)

પ્રાંતીજ તાલુકો.

નદીઓ-સાબરમતી. હાથમતી, મેન્વો, અને ખારા.

મુખ્ય ગામો—

પ્રાંતીજ—(૬૮૮૫) પ્રાંતીજ તાલુકાનું મુખ્ય ગામ છે પામે પાણીનો એક મોટો ખાડો-ખાખ-છે. તેમાં સુંદર કમળો થાય છે અહીંના સાબુ વખણાય છે.

હરસોલ—મેન્વો નદી કિપર છે ત્યાંની મસીદ અને ખુરજ જવવા જવા છે અગાઉ અહીં લરકગી ઢુકઢી રહેતી. મામની પાસે એક ઝરો છે, તેનું પાણી રાત્રે કિનુ અને નિવમે ટાટું થાય છે તેનો સ્વાદ વિચિત્ર છે તેના પાણીથી કેટલાક રોગ મટ છે

આ સિવાય આરબુ, ગાંધી, ધનમુર, ચોઈલા, દહેમાઈ વગેરે ગામો છે

વીરમગામ તાલુકો.

તળાવો—ગંગાસર અને મુનસર.

મુખ્યગામો—

વીરમગામ—

વીરમગામ—(૨૬૨૬૨) આજ અને રતાવેપારને માટે પ્રખ્યાત છે અહીંની રમઘંઘો વખણાય છે ગામમાં સિદ્ધગજની મા મીનજદેવીએ બધાવેલું મુનસર તળાવ તથા સિદ્ધગજનું બધાવેલું ગંગામંડ તળાવ છે

ખારાખોરા—વીરમગામ તાલુકામાં આવેલું છે અહીંના કુવાનું પાણી ખાડ છે, તેથી કુવામાંથી પાણી કાઢી મીઠું

પકવવામા આવે છે આ માંડાને વરાગડુ મીઠું કહે છે.
વીરમગામથી ખારાધોડા સુધી એક રેલવેનો કાટો છે

પાટડી--(૫૩૬૫) ગામની આસપાસ કોટ અને
તેની વચ્ચે એક કિલ્લો છે અહીંના ફરખારને દેશાઈ કહે
છે. તે જાતે કડવા કણખી છે કાગળા રા ન્યુ એ અમલ
મુખ્ય મથક (પાટ) હતુ, તેથી પાટડી કહેવાય છે અહીં
પહેલા મીઠું પકવતા હતા ગામમા એક વાવ જેવા જેવી છે

માંડા—(૫૩૫૨૬) અહીં જુની મસીદા તથા
જૈન દહેજ જેવા જેવા છે અહીંથી રૂ પસેશ જાય છે

ભોયણી—જૈન લોકોનુ મોટું અને સુફર દેવાલય
છે અહીં મલ્લીનાથજીની મૂર્તિ છે તે જમીનમાથી
જડી હતી હજારો જૈનો અહીં જાત્રા કરવા આવે છે
ફરુરાની આસપાસ ધર્મજાળાઓ છે

આ સિવાય દેત્રોજ, ઓંગણ, મોરયા, રામપુરા,
સીતાપુરા, સિહોર વગેરે ગામો છે રેલવેસ્ટેશનો-
વીરમગામ, પાટડી, ખારાધોડા, દેત્રોજ.

ધોળકા તાલુકો.

તળાવો—મલાવ. ખાન, અને નળ. નળ સગેવર
ધોળકા તાલુકાની પશ્ચિમે આવેલુ છે તેનુ પાણી ખાર છે,
તેને નળકાંઠો કહે છે તેનાથી ડાગર પકવે છે.

ધોળકા—(૧૨૫૧૩) આ શહેરને પ્રથમ વૈરાટનગરી
કહેતા હતા પાડવો અહીં એક વર્ષ ધ્રુપા રહ્યા હતા. ગામમા
પાડવોની નિયાજ અને મીનજાતોની જાધાવેલુ મલાવ
તળાવ તથા ખાન તળાવ જેવા જેવા છે ધોળકાના મુઠ્ઠા,
દાંડા અને જામડુંની વખણાય છે

વડોદરા—ધોળકા તાલુકામાં આવેલું નાનું ગામ છે. ત્યાં સાન નદીઓનો સંગમ થાય છે, તેથી કાર્તિકી પુનમ ઉપર ત્યાં લગભગ એક લાખ માણસોનો મોટો મેળો ભરાય છે.

આ સિવાય ખાવળા, ચલોડા ગાંડા, બદરખા, સરંગવાલા વગેરે ગામો છે રેલવે સ્ટેશનો—ધોળકા અને ખાવળા.

ધંધુકા તાલુકો.

નદીઓ—ભાદર, ગોમા, નીલકા ને ઉતાવળી.

મુખ્ય ગામો—

ધંધુકા—(૮૦૫૬) ભાદર નદીના કાંઠા પર આવેલું છે ગામમાં મામલતદાર, મુન્સિફ તથા કસ્ટમ ખાતાની ઓફિસો છે અહીં હોમ ચાર્જનો જન્મ થયો હતો.

ધોલેરા—(૩૪૯૧) ખભાતના અખાત પર બંદર છે. અહીંથી પુલકળ રૂ પદરા જાય છે અહીંનું પાણી ખરાબ છે. ધોલેરાનું લક્કડ કામ વખણાય છે.

ભાડીઆદ—ભાડીઆદ્રા પીર નામે મુસલમાનોનું ના-મીયુ દેવસ્થાન છે તેનો વર્ષમાં એકવાર મેળો ભરાય છે. અહીંના રોજો જોવા જેવો છે.

ભીમનાથ—ધંધુકાથી ૧૦ માઇલ નીલકા નદી પર આવેલું છે ભીમ નાથ મહાદેવની જાત્રા કરવા ધણા લોકો અહીં આવે છે. શ્રાવણી પુનમ અને અમાસે અહીં મેળો ભરાય છે.

આ સિવાય ખરવાળા, ખસ, ગાંડુ વગેરે ગામો છે. રેલવે સ્ટેશન—રાણપુર.

(૨૧)

સાણુંદ મહાલ.

નદીઓ—સામરમતી અને રોહર.

મુખ્ય ગામો—સાણુંદ ને મેઘાવી.

રેલવે સ્ટેશન—સાણુંદ. સાણુંદની તમાકુ અને ઘઉં વખણાય છે ત્યાંની વસ્તી ૬૬૬૨ માણસની છે

મોડાસા મહાલ.

નદી—માળુમ મુખ્યગામ—મોડાસા. ત્યાં મજબુત કિંસો છે.

ધોધા મહાલ.

મુખ્યગામ—ધોધા (૪૧૮૬) ખભાતના અખાત પર બંદર છે અહીં સરકારી કચેરીઓ, નિશાળો વગેરે છે અહીં એક દાવાદાંડી છે તે ૧૦ માઈલ દૂરથી દેખાય છે.

ખેડા જિલ્લો.

આ જિલ્લો ગુજરાતના બગીચો કહેવાય છે. તે અમદાવાદ જિલ્લાની પૂર્વમાં આવેલો છે તેમાં દરેક જાતની વનસ્પતિ તથા અનાજ અને ફળફૂલ થાય છે. જિલ્લાની વસ્તી ૭૧૦૯૮૨ માણસોની છે જિલ્લાનો મુખ્ય પાક તમાકુ છે. ખેડા જિલ્લાનો મધ્ય ભાગ ચરોતરના નામથી ઓળખાય છે ચરોતર શબ્દનો અર્થ ઘણો સુંદર થાય છે. કાચુ સોતુ—તમાકુ, જીર અને વરિઆળી—પાકે છે. ચરોતરના પાટીદાર કુળવાન ગણાય છે. આ જિલ્લાના લોકોનો મુખ્ય ખોરાક બાજરી છે

નદીઓ -મહી, વાત્રક, શેઢી, ખારી, મેશ્વો,
અને મહોર.

તાલુકા—કપડવંજ, ઠાસરા, નડિઆદ, મહેમ-
દાવાદ, માતર, આણંદ, ને બોરસદ.

જાણવા લાયક સ્થળો.

ખેડા—(૮૭૭૭) વાત્રક અને શેઢી નદીઓના મગમપર
છે જિલ્લાના મુખ્ય અધિકારીઓની ઓફીસો અત્રે હોવાથી
તે જાણીતું છે. ખેડા જ્યાં માટે મહેમદાવાદ રેલવેને ઉતરવું
પડે છે ત્યાંથી ખેડા સુધી કાચી સડક છે

નડિઆદ—(૩૧૯૩૯) ખેડા જિલ્લામાં મોટામાં
મોટું ગામ છે. અહીંના લોકો બહુતરમાં બહુ આગળ વધેલા છે.
અહીંના વેપાર ધર્મધોકાર ચાલે છે ગામમાં સતરામ અને
નરનારાયણના ધામ તથા ૧૬૦૦ અનાથાશ્રમ જેવાજેવા
છે મુખ્ય વસ્તી ખડાયતા વાણીયા અને લેકડ્યા પાટીદારની
છે અહીંથી રેલવેનો એક ફાટો કપડવંજ જાય છે. ગામની
સામી બાજુએ પાદરીનું દવાખાનું છે.

મહેમદાવાદ—(૧૨૩૮) વાત્રક નદી પર આવેલું છે.
ગુજરાતના પાદશાહ મહમુદખેગડાએ પોનાના નામપરથી આ
શહેર વસાવ્યું હતું ભમરીઓ કુવો તથા ચાંદા સુરજવા
મહેલ જેવા જેવા છે. પહેલા મહેમદાવાદથી અમદાવાદ
સુધાનું ભોયડું હતું, તે હાલમાં પૂરાઈ ગયું છે ત્યાં જવાનો
રસ્તો ભમરીઆ કુવાનાથી જતો હતો

ઠાસરા—(૭૭૯૦) ઠાસરા તાલુકામાં જતરનું
ઠેકાણું છે. અહીં રણછોડજી મહારાજની મૂર્તિ છે,

તથા ગોમતી નામનું તળાવ છે. આસો સુદ ૧૫ અંતશે માણેકઠારી ઉપર અહીં મોટો મેળો ભરાય છે ૮૦૦ વર્ષ ઉપર ખેડાણે નામનો ભક્ત હારકાથી રણછોડજીને અન્ને લાવ્યો હતો.

વડતાલ—નડિઆદથી ૮ માઇલ દૂર સ્વામિનારાયણ ધર્મના લોકોનું જન્મસ્થાનું ઠેકાણું છે. ત્યાં જવા માટે બોરીઆવી સ્ટેશને ઉતરવું પડે છે વડતાલમા કાર્તીકી તથા ચૈત્રી પુનમ ઉપર મોટો મેળો ભરાય છે

કપડવજ—(૧૪૭૯૪) સિદ્ધરાજે બધાવેલો કુડ તથા વાવ જેવા જેવા છે અહીં કાચ અને સાથુ સારા બને છે ગામમા વહોરા લોકોની હવેલીઓ ખાસ જેવા જેવી છે

લસુંદ્રા—કપડવજ તાલુકામા ઉના પાણીના કુડને માટે પ્રખ્યાત છે ત્યાના પાણીમા ગધકની વાસ આવે છે, તેથી તેમા નાહવાથી ચામડીના રોગો મટે છે

આણંદ—(૧૪૦૨૪) રેલવેનું જંકશન છે. અહીં મુંબાઈ, અમદાવાદ, ગાંધરા અને ખંભાત તરફથી આવતી ગાડીઓ ભેગી થાય છે. અહીં સરકારી કચેરી, પાદરીનું ફવાખાનું, તથા પ્રેમચંદ રાયચંદની ધર્મશાળા છે. ગામમા ચરોતર એજ્યુકેશન સોમાઈની શાળા જેવા જેવી છે.

ઉમરેઠ—(૧૪૦૨૪) ખેડા જિલ્લામા વહેપારનું બીજા નંબરનું ગામ છે ગામમા જીનની વાવ તથા રણછોડજીનાં પંથકો જેવા જેવા છે. ખેડાવાળા બ્રાહ્મણ, અને ખડાયતા વાણીઆઓની વસ્તી વધારે છે

આ સિવાય મહુધા, કરમસદ, ઉતરસંડા, ઓડ, બેરસદ, વગેરે ગામો છે

પંચમહાલજિલ્લો.

પંચમહાલ-પંચ=પાંચ+મહાલ=ભાગ=પાંચ ભાગ.
આ જિલ્લો બેગ જિલ્લાની પૂર્વે આવેલો છે, અને તેના
પાંચ ભાગ પાડેલા છે. તે ઉપરથી તે પંચમહાલ
કહેવાય છે. આ પાંચ ભાગમાં ત્રણ તાલુકા અને બે
પેટા મહાલ છે. તે બે ભાગમાં વહેંચાયેલા છે જિ-
લ્લાની વસ્તી ૩૭૪૮૬૦ માણસની છે

આ જિલ્લાના ધણાખૂણે ભાગમાં જંગલો આવેલા
છે, તેમાં સાગ અને મહુડાનાં ઝાડો પુષ્કળ છે અહીં
સાગ ગોધરીઆ સાગને નામે જાણીતો છે. જંગલવાળા
ભાગોમાં ભીલ અને કોળીની વસ્તી વધારે છે તેઓ
જંગલમાંથી લાખ લાવી, તે વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે
છે જિલ્લાના મુખ્ય પાંચ મકાઈ અને મહુડાં છે.

ગુજરાતના બીજા જિલ્લાઓ કરતા આ જિલ્લો કેળ-
વણીમાં ધણે પછાત છે

પર્વત--પ વાગઠ એને પવનગઢ પણ કહે છે
કારણ કે ત્યાં નિરતર પવન વાયાજ કરે છે કિનારામાં
શ્રીમત લોકો ત્યાં દવા ખાવા જાય છે પર્વત પર મહુડા-
કાળી અને ભદ્રકાળીની મૂર્તિઓ છે. આ સિવાય પતાઈ
રાવળના વખતના જુના કેઠારો, તથા ખાપરા ઝવેરીનો
મહેલ, પર્વતની આમખામ ફરતા કિલ્લાઓ, અને પર્વત
પર આવેલું દુધીઉ તળાવ તથા જન લોકોનાં દહેરાં

જેવા જેવા છે. મહાકાળીના દહેરા ઉપર સદનશા પીરની કબર છે, ત્યાંથી આજવાનું ચોડુ તળાવ એક નાના ખાડા જેવું દેખાય છે

પાવાગઢ પર્વતમાંથી લોહાની કાચી ધાતુ, સીસું અને મેંગેનીઝ ધાતુ નીકળે છે.

નદી—મહી.

તાલુકા—ગોધરા, દાહોદ, અને કાલોલ.

પેટામહાલ—હાલોલ, અને ઝાલોદ.

જાણવા લાયક સ્થળો.

ગોધરા—(૨૬૯૭૯) જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે તેની પાસે ગોધરક નામે તળાવ છે સાગના બનાવેલા પારણાં, ઘોડીઆં, રમકડાં, સાંખેલાં વગેરે સારા બને છે

હાલોલ—(૩૮૧૦) અહીં મદમુદ બેગડાના વખતમાં હાલુર નામના સુથારે એક સુદર બગીચો બનાવ્યો હતો, તેથી પાદશાહે તેનું નામ કાયમ રાખવા આ ગામનું નામ હાલોલ પાડ્યું

દાહોદ—(૧૬૦૭૬) દોહોદ.દો=બે+હોદ=સીમા.આ સ્થળે માળવા અને ગુજરાતની હદો ભેગી થાય છે, તે ઉપર આ શહેર આવેલું હોવાથી તેને દાહોદ કહે છે અહીં મોગલ પાદશાહ ઔરંગઝેબનો જન્મ થયો હતો ગામની પાસે છાંબ નામે તળાવ છે તે સિદ્ધરાજના વખતમાં જસમા ઓડણીની સરદારી હેઠળ ખોદાયું હતું ઓડ લોકોની વસ્તી એટલી બધી હતી, કે તેમણે એકેક છાંબક આટી કાઢી, એટલામાં આખું તળાવ ખોદાઈ ગયું. જમશેને લીધે અહીંના હવાપાણી ખરાબ છે

ચાંપાનેર—વનરાજના પ્રધાન ચાંપાના નામ પરથી તેનું નામ ચાંપાનેર પડ્યું છે. ખતાઉ રાવળ નામના હિંદુ ગાન પામેથી મદમુદ બેગડાએ આ શહેર જીતી લેઈ પોતાની રાજધાની બનાવી હતી. પહેલા તે વચ્ચે મોટું શહેર હતું. તાલમા પાવાગઢ જતા તેના ખડેરા માત્ર દીઠામા આવે છે. ચાંપાનેર તૂટી અમ તાલ વચ્ચાની દતકથા ચાલે છે.

ઢુવા—ગોધગથી થોડા માત્રલ પર આવેલું છે. અહીં ઠાઠા ઉના પાણીના કુંડ છે. કુંડની ઉત્તર દિશામા આવેલા જંગલન મદાબારતની કથામા આપતું એકંબાવન હોય છે. ત્યાં ચણકુંડ, તથા લીમનાં પગલાં, અને જીવનું શિવાલય છે. આ મિવાય કાલોલ, ડેરાલ, અને વેજલપુર વગેરે ગામે હ.

ભરૂચ જિલ્લો.

ભરૂચ જિલ્લો ખેડા જિલ્લાની દક્ષિણે આવેલો છે. આપણે આગાહીમા ખેસી ભરૂચ જિલ્લામાથી ચાલ્યા જતા હોઈએ, તે આમપાગના ખેનરે કપાસને લીધે સફેદરંગી દેખાય છે. આ જિલ્લાના પૂર્વ ભાગને કાનમ કહે છે. ત્યાંના કપાસ કાનમી કપાસના નામે ઓળખાય છે.

કપાસને માટે કાળી જમીન જોઈએ છે. આ જિલ્લાના ઘણાખરા ભાગની જમીન કાળી હોવાથી ત્યાં કપાસ પુષ્કળ થાય છે. તે સિવાય ઘઉં, ચણા અને જીવંદ પશુ થાય છે. હાસોટ મદાલના ઘઉં હાંસોટી ઘઉંના નામથી જાણીતા છે. જિલ્લાની વસ્તી ૩૦૭૭૪૫ માણસની છે.

નદીઓ—નર્મદા, મહી, ઠાકર, અને કીમ.

નર્મદા નદી ઉપરનો પૂલ ધણો મોટો છે. ગુજરાતમાં તેના જેવો બીજો એક પશુ પૂલ નથી.

તાલુકા—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગરા, આમોદ, ને જ યુસર.

પેટામહાલ—હાંસોટ

જાણવા લાયક સ્થળો.

ભરૂચ—(૪૨૬૪૮) એ નર્મદા નદીના કાદા પર આવેલુ અંદર છે. ત્યાં અસલ ભૂગુ ઋષિનો આશ્રમ આવેલો હોવાથી એનું નામ ભરૂચ પડ્યું છે. અહીં બળી રાખે દશ યજ્ઞ કર્યા હતા, તે સ્થળ દશાધિભેષના નામથી ઓળખાય છે. શહેર પાવડી પને છે, એટલે પાવડીની માફક લંબાઈ વધારે અને પહોળાઈ ઓછી છે. ભરૂચ રા. માધલ લાંબુ અને ઠા. માધલ પહોળું છે.

અંકલેશ્વર—(૧૧૭૧૨) એ તાલુકાનું ગામ અને રેલવે સ્ટેશન છે. અહીંથી નાંદોદ સુધી નાના માપની ગાડી જાય છે. ભરૂચ અને અંકલેશ્વર વચ્ચે નર્મદાનો મોટો પૂલ છે.

શુકલતીર્થ—ભરૂચથી ૧૦ માધલ દૂર આવેલુ છે. અહીં ઝંકારેશ્વર મહાદેવનું દહેરું છે. ત્યાં દગ્ગાલ કાર્તીકી પુનમે મેળો ભરાય છે.

કબીરવડ—શુકલતીર્થ પાસે નર્મદા નદીમાં આ વડ આવેલો છે. કબીર સાહેબે વડના દાતણની ચીરી નાંખી, તેમાંથી આ વડ ઉત્પન્ન થયેલો કહેવાય છે. વડ હાલમાં એટલો બધો ફેલાયો છે, કે તેનું અસલ થડ ક્યું હશે, તે પણ

કહી. શકાતુ નથી. તેની ધડામાં ૬૦૦૦ ચાણસો સમાઈ શકે એવડો તે મોટો છે !

લાડજીત—નર્મદા નદી પર જત્રાનુ ધામ છે. ત્યાં લાડજીતેશ્વર મહાદેવનું દહેજું છે. જે વર્ષમાં અધિક બારવો હોય છે, ત્યારે ત્યાં મેળો ભરાય છે

આમોદ—લોઠાની છરી, કાતર, ચાપુ વગેરે સાગ અને છે અહીંના કારીગરો પીત્તળની છીંછીઓ પણ સારી બનાવે છે

આ સિવાય હાંસોદ, જંબુસર, ટંકારીઆ, દહેજ, વાગરા વગેરે મોટા ગામો છે

સુરત જિલ્લો.

આ જિલ્લો ગુજરાતની છેક દક્ષિણમાં આવેલો છે જિલ્લાના મધ્ય ભાગમાં ગાયકવાડી મુલક આવવાથી માડવી અને બારડોલી તાલુકા જુદા પડેલા છે માડવી તાલુકામાં જગલો ઘણા છે. ત્યાં સાગ જંગલો છે અહીંના સાગ વલસાડી સાગના નામથી જાણીતો છે.

જિલ્લાની વરતી ૬૭૪૮૫૧ ચાણસની છે આ જિલ્લાના લોકો ખાવાપીવામાં ઘણા શોખીન છે. અને તેથી તેઓ સુરતી લાલા કહેવાય છે સુરત જિલ્લામાં કેટલેક સ્થળે શેરડી અને વાલની પાપડીઓ સારી થાય છે. કેટલાક ભાગમાં અનનસ, કેળાં, ફણસ, કેરી વગેરે મેવા પણ થાય છે સુરતી લોકો સુ ને બદલે હુ બોલે છે. જેમકે સુરતને હુરત, અને સપડીને હુધડી કહે છે

કુંગર—મોતી ને પારનેગ તેના ઉપર અસલી કિલ્લો છે

નદીઓ—તાપી, પૂર્ણા, અંબિકા, દમણગંગા, મીંઢાળા અને કીમ.

તાલુકા--પારડી, વલસાડ, ચીખડી, જલા-
લપોર, બારપોલી. માંડવી, ચોર્વાસી, અને આરપાડ.
પેટામહાલ--વાલોડ.

જાણવા લાયક સ્થળો.

સુરત—(૧૧૭૩૩૪) તાપી નદીપર આવેલું છે
સુરતા નામની સ્ત્રીના નામ પછી તેનું નામ સુરત પડ્યું છે
આજથી ૨૫૦ વર્ષ ઉપર તે એક મોટું બહાર હતું યુરો-
પના વેપારીઓએ પ્રથમ અહીં જ પોતાનો વેપાર શરૂ કર્યો
હતો. અગ્રેજ લોકોએ પોતાની કોઠી-વખાંર-સૌથી
પહેલી સુરતમાં નાખી. અન્યારે નદીનું બાંડ પૂરાઈ
જવાથી ઠેક સુધી મોટા વહાણો આવી શકતા નથી
સુરતમાં રેશમી અને કસબી કાપડ સાડ અને છે ત્યા
કસબ બનાવવાનો ક્ષેત્ર ધમધોકાર ચાલે છે સુરતની બરફી
વખણાય છે. ત્યાના લોકો સુડ, સાલસિક, અને મોજલા છે

રોઢેર—(૧૦૪૪૭) સુરતની સામે તાપી નદીના
કનારા પર આવેલું છે ત્યાનો બોર વખણાય છે

વલસાડ—(૧૬૮૨૨) બહાર છે અહીંથી ઇમારતી
તથા બાવળના લાકડા, ઇંટો, ગોળ, અનાજ વગેરે પરદેશ ચઢે છે

બહુધાન—બહુધાન્ય ઉપરથી એ નામ પડ્યું છે
તે તાપી નદી પર જત્રાનું ધામ છે અહીં બાર વર્ષે સિદ્ધન્ય
વર્ષમાં મોટા મેળો ભરાય છે.

ઉદવાડા—પારડી તાલુકામાં પારસી લોકોનું જત્રાનું
ઠેકાણું છે પારસીઓ મૂળ ઇરાન દેશમાં રહેતા હતાં ત્યા તેમના
પર મુસલમાનોએ જુલમ ગુજારવા માંડ્યો, એલે કેટલાક
પારસીઓ પોતાના અમિદેવને લઈ આ દેશમાં આવ્યા પછી
ઉદવાડામાં તેમણે એક મોટો કુડ બાંધી તેમાં આતશ
બહેરામની સ્થાપના કરી.

હવાખાવાનાં સ્થળો.

કુમર—સુરતથી દશ માઇલ દૂર દરીઆકિનારે આવેલું છે. ત્યાં ઉનાળામાં લોકો હવા ખાવા જાય છે.

હુછરા—ઝોરપાડ તાલુકામાં તાપી નદીના મુખ પર આવેલું છે ગામનું મૂળ નામ ઢઉ છે પરંતુ વોકસ સાહેબની ત્યાં કબર-હુછરો-ઢે, તેથી તે જગ્યા હુછરાના નામથી ઓળખાય છે ત્યાં દીવાદાંડી પણ છે.

તીથલ—વલસાડની પાસે દરીઆ કિનારે આવેલું છે.

એજન્સિઓ.

આપણે પાછળ વાંચી ગયા કે દેશી રાજ્યોના સમૂહને એજન્સિ કહે છે. ગુજરાતમાં તેવી એજન્સિઓ નીચે પ્રમાણે છે

૧ પાલણપુર, ૨ મહીકાંઠા, ૩ રેવાકાંઠા, ૪ પંચમહાલ, ૫ સુરત, અને ૬ કાઠિયાવાડ. આમાં કાઠિયાવાડ સૌથી મોટી છે

પાલણપુર એજન્સિ.

આ એજન્સી ગુજરાતની છેક ઉત્તરમાં આવેલી છે. તેમાં નાના મોટા ૧૩ રાજ્યો છે. તેમાં પાલણપુર, રાધનપુર, વાવ અને થરાદ મુખ્ય છે

આ એજન્સિનો ઘણો ભાગ રેતાળ હોવાથી ત્યાં ઉનાળામાં સખ્ત તાપ પડે છે રેતીવાળા ભાગોમાં ઊંટ મારફતે મુસાફરી કરી શકાય છે

પર્વત-શિરોઈ.

નદીઓ--ખનાસ અને સરસ્વતી. આ બંને નદીઓ કુવારી છે, કારણ કે તે સમુદ્રને ન મળતા કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે. સરસ્વતી નદી હિંદુઓમાં પવિત્ર મનાય છે.

જાણવા લાયક સ્થળો.

પાલણપુર--(૧૭૮૪૩) એ એન્જિનિયર મુખ્ય ગામ છે. ત્યાંના મુસલમાન રાજ દીવાન કહેવાય છે. એન્જિનિયરના ઉપરી પોલિટિકલ એજન્ટ અહીં રહે છે ગામની આસપાસ ફરતો કિલ્લો છે

રાધનપુર--(૯૯૦૨) અહીં પણ મુસલમાની રાજ્ય છે. રાજ નવાબ કહેવાય છે. સુરોખાર પુષ્કળ થાય છે.

ડીસા--(૭૨૧૮) ખનાસ નદી પર પાલણપુરથી ૧૮ માઇલ પર આવેલું છે. ત્યાં અંગ્રેજી લશ્કરની છાવણી છે. દિશાવાળ વાણીઆની કુળદેવી સતમાતાનું સ્થાનક છે.

સમી અને મુંજપુર--કમળા છે. કપાસ સારો થાય છે

મહીકાંઠા એન્જિનિસ.

આ એન્જિનિયરના કેટલોક ભાગ મહી નદીના કિનારા પર આવેલો હોવાથી, તે મહીકાંઠા એન્જિનિસ કહેવાય છે. તેના ઘણા ભાગમાં કુંગરો અને જંગલો છે, તેથી વસ્તીનો મોટો ભાગ લીલ અને કોળી લોકોનો છે.

એન્જિનીમાં કુલ ૬૩ રાજ્યો છે તેના છ ભાગ પાડયા છે, તે ધરગણના નામથી ઓળખાય છે.

પર્વત--આરાસુર, તે ઉપર અખાલવાનીનું

મુદર દહેરું છે. આ દહેરામાં આજમુઘી બકરાં, પાસા વગેરેનો વધ થતો હતો, તે હાલ દાંતાના રાણાની આજ્ઞાથી બંધ કરવામાં આવ્યો છે. આ પર્વતમાંથી આરસપહાણુ નીકળે છે

નર્મીઆ—સાબરમતી, હાથમતી, મહી, વાત્રક, અને મેશ્વો.

મુખ્ય રાજ્યો—દાંતા, ઇડર, અમનગર, પેથાપુર, ભાલુસણા, વડાલી, મોહનપુર, અને માણસા.

જાત્રાનાં સ્થળો—અંબાજી, શામળાજી, બહુ ચરાજી, ખેડબ્રહ્મા, કુંભારીયા, અને ઉંદડીયા મહાદેવ.

જાણુવા લાયક સ્થળો.

ઇડર—(૪૯૪૯) એન્જનિસિનુ મુખ્ય ગામ છે ત્યાનો રાજા ગોહડ જાતનો રજપૂત છે અહીં જુના વખતનો ઇડરીઆ ગઢ જોવા જેવો છે

અમનગર—એનું ખરૂં નામ અહમનગર છે તે અમદાવાદ વમાવનાર અહમદશાહ બાદશાહે ઇડરના ગઝને કાજુમા રાખવા વમાનું હતું તેની પાસે પાથરની ખાણો છે.

દાંતા—એ અબાજીના દહેરા અને આરાસુરના પહાડ માટે પ્રખ્યાત છે. માતાના દહેગની આવક અહીંના રાજા ખાય છે. ગઝ પરમાગ જાતના રજપૂત છે.

પેથાપુર—ખાંધણી નામના સાલ્લા અને ખંદુક વખણાય છે

સાદરા—મહીકાઠા એન્જનિસના પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે. અહીં ગરાશીઆ-રજપૂત-ના છોકરાઓને બચવાની તાલુકદારી સ્કૂલ છે, અંગ્રેજી લશ્કરની ડાવણી પણ છે.

રેવાકાંઠા એજન્સિ.

નર્મદા નદીનું બીજું નામ રેવા છે. આ એજન્સિના ધણા રાજ્યો તેના કિનારા પર આવેલા હોવાથી, તેનું નામ રેવાકાંઠા એજન્સિ પડ્યું છે. આ એજન્સિના મધ્ય ભાગમાં વિંધ્યાચળ અને દક્ષિણમાં સાતપુડા પર્વતના ફાટા આવેલા છે. મુખ્ય ફાટો રાજપીપળાના કુગરને નામે ઓળખાય છે તેમાંથી પુષ્કળ અકીકના પથ્થર નીકળે છે, અને તે સાફ થવા ખજાન નમ્ય છે.

અહીંના જગલોમાં વાંસ, સીસમ, ખેર, અને ખાખરાનાં ઝાડો પુષ્કળ જોયે છે જગલમાં વાઘ, ચિત્તા, રીંછ, હુકર, વગેરે ફાટી ખાનાર પ્રાણીઓ પણ વસે છે.

પચમહાલ જિલ્લાના કલેક્ટર અહીંના પોલિટિકલ એજન્ટનું કામ કરે છે, અને તે ગોધરામાં રહે છે.

આ એજન્સિમાં નાના મોટા ૬૨ રાજ્યો છે તેમાંથી નીચેના મુખ્ય છે.

૧ રાજપીપળા, ૨ છોટાઉદેપુર, ૩ ખારીઆ.
૪ હુણાવાડા, ૫ વાડાસિનોર, અને ૬ સુંધ.

પર્વતો—રાજપીપળા અને વિંધ્યાચળ.

નદીઓ—મહી, નર્મદા, વિંધ્યામત્રી, કરજેશુ.

જાણુવા લાયક સ્થળો.

નાંદોદ—(૧૧૦૯૪) રાજપીપળાની રાજધાની કરજેશુ નદી પર આવેલું છે. અહીંનો રાજા ગોહેલ રજપુત છે, અને તે મહારાષ્ટ્ર કહેવાય છે. અહીંથી ચીયાંગમ અને અંકલેશ્વર સુધીની રેલવે છે.

હુણવાડા—(૬૬૫૬) મહી નદી પર આવેલું છે રાજ સોલકી રજપુત છે અને તે પણ મહારાણા કહેવાય છે.

છોટાઉદેપુર અને બારીઆ—રાજ ચોડાણુ જાતના રજપુત હોઈ મહારાવળ કહેવાય છે અને રાજ્યોમા જગલ હોવાથી અહીંની હવા ખરાબ છે

વાડાસિનાર—(૮૪૫૬) અહીંના મુસલમાન રાજ બાબી કુટુંબના છે તે નવાબ કહેવાય છે ગામમા એક સુફર મિનારા છે

સુન્ધ—પરમાર જાતના રજપુતનું રાજ્ય છે.

ચાણોદ—નર્મદા નદી ઉપર જત્રાનું ધામ છે, ત્યાં દર વર્ષે કાર્તિકી અને ચૈત્રી પુનમે મેળો ભરાય છે ચાણોદથી થોડેક દૂર નદીમા અનસૂયા માતાનું સ્થાન છે

સુરત એજન્સિ.

આ એજન્સિ ધણી નાની છે તેની ઉપર સુરતનો કલેક્ટર દેખરેખ રાખે છે

મુખ્ય રાજ્યો—૧ વાંસદા, ૨ ધરમપુર, ૩ સચીન, અને ૪ ડાંગ

વાસદા અને ધરમપુરના રાજ્યોમા પુા કળ જગલો હોવાથી હવા ધણી ખરાબ છે અહીંના લોકોને મેલેરીઆ નામનો તાવ ધણો વખત સુની આત્યાજ કરે છે

જાણવા લાયક સ્થળો.

વાંસદા—સોલકી જાતના રજપુતનું રાજ્ય છે

દેવકી દિનાઘ—વાસદાથી દશ માઇલ દૂર નાનું ગામ છે ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ છે. અહીં ચૈત્રી પુનમે મેળો

ભરાય છે એમ કહેવામા આવે છે કે આ કુટુંબ પાણી હંમેશા ધણુ મળત રહે છે, પરંતુ મેળાના પ્રસંગે તેનું પાણી નાહવા જેવું થાય છે.

ધરમપુર—(૬૨૩૩) અસલ આ રાજ્ય રામપુરના નામથી ઓળખાતુ ત્યા સિસોદીઆ વસના રાજા રાજ્ય કરે છે. વલસાડથી ધરમપુર જવાની ૧૮ માઇલની સડક છે.

સચીન—ગામ ખડુ નાનું છે રાજા હંબસી મુસલમાન હોઈ નવાખ કહેવાય છે અહીંની દવા સારી છે.

કુમસ—સચીનના રાજ્યમા પાછળ જણાવ્યું તેમ હવાખાવાનું સ્થળ છે

ડાંગ—આ જગા તત્ત જગલો વાળી છે

પંચમહાલ એજન્સિ.

આ એજન્સિ પચમહાલ જિલ્લાની દક્ષિણે આવેલી છે તેની ઉપર પચમહાલના કલેક્ટર દેખરેખ રાખે છે

મુખ્ય મથાન—નારકોટ

શહેરો—નારકોટ.

હાલમા આ એજન્સિ રેવાકાંઠા એજન્સિ સાથે જોડી દેવામા આવી છે

ખંભાત સંસ્થાન.

આ રાજ્ય ખંભાતના અખાતની ઉત્તરે આવેલું છે. તેની ધણીખરી જમીન ખારવાળી છે ત્યા જે કુવા ખોદવામા આવે છે, તે શર્યાતમા મીઠા હોય તોપણ જમીન ખારાગ વાળી હોવાથી પાચ વર્ષે નકામા થઈ પડે છે

અહીંના રાજા મેળલ જાતના મુસલમાન હોઈ નવાખ કહેવાય છે. તે ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટરની દેખરેખ નીચે છે.

સુખ્ય શહેર -ખંભાત-(૨૭૨૫૧) એનું મૂળ નામ કેતલ્લાવતી હતુ પ્રથમ આ શહેર ખંભાતના અખાત ઉપર એક જાણીતુ ખંદર હતુ, અને અહીંથી પુરુષ માલ પરદેશ ચડતો તથા ઉતરતો હતો. હાલ દરીઓ પાંચ માઇલ દૂર જવાથી વેપાર ભાગી પડ્યો છે શહેરમા ખાણીના નળ છે. રાજપીપળામાથી આવતા અકીકના પથ્થરના બટન, એરીંગ. વીંટીઓ વગેરે સામાન અને છે ખંભાતની સુતરફેણી વખણાય છે

કાઠિઆવાડ એજન્સિ.

અરબી સમુદ્રમાં ખંભાત અને કચ્છના અખા-
તોની વચમાં આવેલા દ્વીપકલ્પને કાઠિઆવાડ કહે
છે. એનું જુનુ નામ સૌરાષ્ટ્ર અથવા સૌરાષ્ટ છે.
સૌરાષ્ટ્ર શબ્દનો અર્થ સારો દેશ થાય છે. અત્યારે
પણ કાઠિઆવાડના એક ભાગને સૌરાષ્ટ કહે છે કાઠિઆવાડ
નામ કાઠીજાતના રજપુતો ઉપરથી પડ્યું છે. આ દ્વીપક-
લ્પમા જુદા જુદા ગણ્યેનો નીચે પ્રમાણે મુલક આવેલો છે

ગાયકવાડનો અમરેલી પ્રાંત અને ઝાંખામડળ,
ફિરગીજી દીવ, અંબેજેનો ધંધુકા તાલુકો તથા થોધા
પેટામહાલ, અને તે ઉપરાંત નાનાં મોટાં ૧૬૩
બીજાં દેશી રાજ્યો છે. આ દેશી રાજ્યોમાં ભાવ-
નગર, પોરખંદર, ગોંડલ. ધાંગધ્રા, મોરબી, નવાનગર
જુનાગઢ, જાંજીરાખાદ પહેલા વર્ગના અને વાંકાનેર,
ઝોગ, રાજકોટ, વઢવાણ, લીમડી, તથા પાલિતાણા
બીજા વર્ગના મુખ્ય છે

ઉપર કહેલાં દેશી રાજ્યો ઉપર સામાન્ય દખરેખ રાખવા મુ'અઈના ગવર્નર તરફથી એક ખાસ અમલદાર રાજકોટમાં રહે છે. તે એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર કહેવાય છે. કાઠિઆવાડના હાલમાં પૂર્વ કાઠિઆવાડ અને પશ્ચિમ કાઠિઆવાડ એવા બે ભાગ કરવામાં આવ્યા છે, તે ઉપર દખરેખ રાખવા પોલિટિકલ એજન્ટ નીમેલા છે. આ પોલિટિકલ એજન્ટોના હાથ નીચે કાઠિઆવાડના અસલ ચાર ભાગો-ઝાલાવાડ, ગાહીલવાડ, હાલાર, અને સોરઠ-ઉપર આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટો છે પ્રથમ આ ચારે ભાગો ઉપર પોલિટિકલ એજન્ટો હતા.

કાઠિઆવાડના રાજ્યો અંગ્રેજ સરકારને તેમજ વડોદરાના ગાયકવાડ સરકારને ખંડણી આપે છે. માયકવાડની ખંડણી અંગ્રેજ સરકાર ઉધરાવી મોટલી આપે છે.

કાઠિઆવાડની વસતી ૨૫૩૮૪૯૭ માણુમની છે લોકોનો મુખ્ય ધંધો ખેતી છે પણ કેટલેક સ્થળે સોનરી કસબતુ ઢાંમ, ગુલાલ, કકુ, ગીડું વગેરે બનાવવામાં આવે છે. કાઠિઆવાડના ધણા લોકો પરદેશ જઈ વેપાર અથવા વસેલા છે. વળી પોરબંદર તરફ પત્થર ને ધી તથા ખીખ કંટલાક ભાગમાં રૂનો પાક સારો થાય છે.

અહીંના લોકો શરીરે મજબુત અને કઠાવગ છે તેમનો પહેરવેશ ગુજરાતના ખીખ ભાગોના લોકો કરતા જુદો પડે છે તેઓ ચોરણા, બહીઓ, અને માથે મોટા આમળા વાળા ફેટા બાંધે છે.

પર્વતો—ગીર, ગીરનાર, શેત્રુંજી, અને બર્ડા.

ગીર—મોડના દક્ષિણ ભાગમાં છે, તેની પાડોશમાં જંગલ આવેલું છે તે ગીરનું જંગલ કહેવાય છે. આ જંગલમાં સિંહ જોવામાં આવે છે. દિલ્હીમાં બીજો કોઈ સ્થળે મિલ થતા નથી.

ગીરનાર—જુનાગઢ પાસે આવેલો છે કાઠિયાવાડમાં ઉચ્ચામાં ઉચ્ચો આ પર્વત છે તેની ઉચ્ચાઈ ૩૫૦૦ ફુટ છે. તેના ઉપર હિંદુ અને જૈન લોકોના પ્રખ્યાત મંદિરો છે.

શેત્રુંજી—પાલિતાણા પાસે ૨૫૦૦ ફુટ ઉચ્ચો છે. તેની ઉપર જૈન લોકોનાં પુષ્કળ મંદિરો છે, તેમાં વરુણપાલ અને તેજપાળે બધાવેલા મંદિરો ખાસ જોવા જેવા છે.

બર્ડા—તેનો આકાર બર્ડા-વાંસાની કરોડ-ના જેવો છે તેની ઉપર પુષ્કળ વાંસ થાય છે આ પર્વતમાંથી લોહ નીકળે છે.

નદીઓનાં મૂળ અને મુખની વચ્ચે જેમ અંતર વધારે તેમ નદીઓ લાંબી અને ઓછા વેગવાળી; અને જો બંનેની વચ્ચે અંતર ઓછું, તેમ નદીઓ ટુંકી ને વધારે વેગવાળી હોય છે.

નદીઓ—ભાદર, શેત્રુંજી, આર, મધુ, વડવા-જુનો ભોગાવો, લીમડીના ભોગાવો, ને મુકભાદર.

કાઠિયાવાડની નદીઓ નાની છે.

બંદરો—કાઠિયાવાડ દ્વીપકલ્પ હોવાથી ત્યાં બંદરો સારાં છે. મુખ્ય બંદરો-દ્વારકા, પોરબંદર, ત્રેરાવળ, દીવ, ગફરાબાદ, ને ભાવનગર.

૧ હાલારપ્રાંત.

આ પ્રાંત કાઠિઆવાડના વાયવ્ય ખુણામાં આવેલો છે. હાલોળ નામના રજપુત પરથી તે હાલાર કહેવાય છે. તેમાં નવાનગર, મોરબી અને ગોંડળ પહેલા વર્ગના, તથા વાંકાનેર, કોળ અને રાજકોટ એ બીજા વર્ગના મુખ્ય રાજ્યો આવેલા છે. બાકીના રાજ્યો નાના છે.

બહુવાલાયક સ્થળો—

નવાનગર—(૪૨૪૬૫) નવાનગર રાજ્યની રાજધાની છે. અહીંના રાજા જાડેજ રજપુત છે. તે જામના નામથી ઓળખાય છે. જામ સાહેબ પરથી આ શહેરને કેટલાક જામનગર પણ કહે છે. કાઠિઆવાડમાં આ શહેર સૌથી સુંદર છે. ત્યાં રાજાનો મહેલ, વાવ, વગેરે જેવા જેવા છે. શહેરમાં જૈન લોકોના પુષ્કળ દર્શના હોવાથી કેટલાક તેને મંદિરોનું નગર પણ કહે છે. અહીં સુદીઓ, કંક, રેશમી તથા કસબનું ભરતકામ વગેરે સારા થાય છે.

મોરબી—(૧૩૧૧૫) મોરબી રાજ્યનું મુખ્ય શહેર મચ્છુ નદી પર આવેલું છે. અહીંના રાજા પણ જાડેજ રજપુત છે. નદી પરનો ખૂલતો પૂવ ખાત જેવા જેવા છે. મોરબીમાં તાબા પિત્તળના વાસણો બહુ સારા થાય છે.

ગોંડળ—(૧૭૪૧૮) ગોંડળ રાજ્યની રાજધાની છે. અહીં ગરાસીઆઓના છોકરાઓને બહુવાની એક સૂત્ર તથા હાઈસ્કૂલ છે. અહીંના રાજા પણ જાડેજ રજપુત છે.

વાંકાનેર—(૮૫૯૬) વાંકી બાધણીનું શહેર છે. અહીંના ચૌકાળ વખણાય છે, અહીંથી પાંચ ગાઉ દૂર જાડેજ મહાદેવનું શિવાલય છે.

રાજકોટ—(૩૬૦૫૭) રાજકોટ રાજ્યની રાજધાનીનું શહેર આજી નદી પર આવેલું છે અહીં રાજકુમાર કૌલેજ, હાઇસ્કૂલ, ટ્રેનિંગ કૌલેજો, આજી નદી પરનો કૈસરહિદ નામનો પૂલ, હુન્નરશાળા, લાયબ્રેરી વગેરે જોવા જેવા છે. શહેરથી થોડે દૂર કેમ્પ છે. ત્યાંના હવાપાણી ધણા સારા છે કાઠિઆવાડનો એન્ટ ટુ ધ ગવર્નર તથા પોલિટિકલ એન્ટ અહીં રહે છે

૨ ઝાલાવાડ પ્રાંત.

આ પ્રાંત કાઠિઆવાડના ઇશાન ખુણામાં આવેલો છે. અહીં પહેલા ઝાલા રજપુતોનું રાજ્ય હતું, તેથી ઝાલાવાડ નામ પડ્યું છે તેમાં ધ્રાગધ્રા, પહેલા વર્ગનું તથા વઢવાણ, અને લીમડી બીજા વર્ગના મુખ્ય રાજ્યો છે આ પ્રાંતનો પોલિટિકલ એન્ટ વઢવાણ કેમ્પમાં રહે છે. ધ્રાગધ્રા રાજ્યની વરતી ૮૮૪૦૫ માણસની છે, અહીંના રાજા ઝાલા રજપુત છે વઢવાણ, લીમડી અને વાકાનેર એ ત્રણ રાજ્યો ધ્રાગધ્રાની શાખાઓ છે

જાણવાલાયક સ્થળો—

ધ્રાગધ્રા—(૧૭૫૨૬) ધ્રાગધ્રાના રાજ્યની રાજધાની છે. અહીંના ઝાલા રાજાને રાજસાહેબ કહે છે. ગામમાં રામ, કૃષ્ણ, બળરામ વગેરેના દહેરા જોવા જેવા છે, અહીંના પથર આખા ગુજરાતમાં વખણાય છે

વઢવાણ—(૧૬૭૯૦) વઢવાણ રાજ્યની ગળવાની ભોગાવો નદી પર આવેલું છે, અને તે રેલવેનું જંકશન છે. અહીંના રાજકર્તા ઠાકોગ કહેવાય છે પાસે વઢવાણ કેમ્પ છે, ત્યાં લશ્કરી હાથણી છે પોલિટિકલ એજન્ટ કેમ્પમાં રહે છે. વઢવાણમાં પણ ગરાસીઆના છોકરાઓને બણવાની શાળા છે અહીંના વહોરા ધોવાના સાણુ સારા બનાવે છે. રાણકેવીના દહેરા તથા માધવળાગ જેવા જેવા છે

લીમડી—(૧૧૨૯૪) લીમડી રાજ્યનું મુખ્ય શહેર છે. અહીંના કસાગ સુઠીઓ સારી બનાવે છે ગામમાં સરકારી મકાનો જેવા જેવા છે અહીંના રાજા ઠાકોગ કહેવાય છે.

મુળી—સ્વામિનારાયણના મોટા મંદિરને લીધે જાણીત છે.

૩ ગોહીલવાડ પ્રાંત.

આ પ્રાંત કાઠિઆવાડના અસિ ખુણામાં આવેલો છે ગોહીલ ગજપુતો પરથી તેનું નામ ગોહીલવાડ પડ્યું છે. તેમાં ભાવનગર પહેલા વર્ગનું તથા પાલિતાણા ખીજા વર્ગનું નામ્ય છે તે સિવાય વળા, ને લાઠી ખીજા ગજપુતો છે. ભાવનગર રાજ્યની જમીન કાળી હોવાથી કપાસ સારો થાય છે

બણવા લાયક સ્થળો—

ભાવનગર—(૫૬૨૬૨) ભાવનગર રાજ્યની રાજધાની છે આજવી લગભગ પોણા બસો વર્ષ પર આવતીગઇ

નામના રાગએ આ શહેર વસાવેલું હોવાથી તે બાવનગર
જહેવાય છે આખા કાઠિઆવાડમાં આ શહેર મેદામાં મોહું
અને શોભીતું છે શહેરમાં સરકારી મકાના, મહાવિદ્યાલય,
તથા હાઈસ્કૂલ વગેરે જોવા જોવા છે અહીંના રાગને
મહારાગ કહે છે. બાવનગર બહાર હોવાથી અહીંથી પુષ્કળ
રૂ મુખાર્થ થકે છે

પાસિતાણા—(૧૨૮૯૦) શેત્રુજ પર્વતની તળેટીમાં
છે અને તે જૈન લોકોનું જગ્યાનું ધામ છે.

શિહોર—અહીં તાબા પિત્તળના વાસણુ સારા થાય
છે, ગૌતમ કુડ નામની તીર્થની જગ્યા છે

મહુવા—અરબી સમુદ્રને કાઠે બહાર છે. અહીં લાકડા
તથા હાથીદાનનું કામ સારું થાય છે

ગઢડા—સ્વામિનારાયણ ધર્મનું મોટું મંદિર છે

કુડસા—અહીં લોઢાના વામણુ તથા ઘેલોના સામાન
સારા થાય છે

વળા—આ ગામની પાસે વલ્લભીપુરનાં બડિએર
દીકામાં આવે છે.

૪ સોરઠ પ્રાંત.

આ પ્રાંત નેઝલ પુણામાં આવેલો છે સોરઠ નામ
સૌરાષ્ટ્ર ઉપરથી પડેલું છે તેમાં જુનાગઢ, ધોરખંદર,
અને જાફરાબાદ એ ત્રણ રાજા વર્મના રાજ્યો છે.

જાણવા લાયક સ્થળો—

જુનાગઢ—(૩૩૨૨૧) જુનાગઢના રાજ્યની રાજધાની છે અહીંના રાજા બાબી કુટુંબના મુસલમાન છે. અને તે નવાબ કહેવાય છે. અહીં પરમાત્માના પરમબક્ત નરસિંહ મહેતાનો જન્મ થયો હતો. શહેરમાં હજી પણ નરસિંહ મહેતાનો ચોરો, હાઈસ્કૂલ, મહાવિદ્યાલય, તથા નવાબ સાહેબનો મહેલ જેવા જેવા છે જુનાગઢની પાસે ગીરનાર પર્વત છે, તે હિંદુ તથા જૈન લોકોના દહેરાને લીધે પ્રખ્યાત છે. ગીરનાર પર્વત પર અશોકનો જુનો લેખ છે

સોમનાથપાર્વતી—દરીઆ કાઠા પર આવેલું છે. અહીં સોમનાથ મહાદેવનું પ્રખ્યાત દહેરું છે આજથી ૯૦૦ વર્ષ પર અહીં એક સુન્દર મહાદેવની મૂર્તિ હતી. હજારો ગાડીઓ લોકો આ મૂર્તિના દર્શન કરવા આવતા, દહેરામાં દ્રવ્ય અલબ્ધ હતું અહીં રાતદિવસ ચાંદીના કોડીઆમાં ધીના દીવા બળતા. ૨૦૦ મણુ સોનાની સાકળે ઘટડીઓ બાંધેલી હતી. મહાદેવના દહેરાના દરવાજાના કમાડ મુખડના હતા. ૧૨૦૦ માણસ પર આવેલી ગંગા નદીના પવિત્ર જળની મૂર્તિને સ્નાન કરાવવામાં આવતું હતું. આખા ગુજરાતમાં બીજી એક પણ જગ્યાનું ધામ સોમનાથ મહાદેવ જેવું ન હતું, ઇ. ૧૦૨૪ માં મલમલ ગિજનીએ દહરા ઉપર ચઢાઈ કરી મૂર્તિનું ખડન કર્યું, અને તે પુષ્કળ ધન લેઈ ગયો.

ધોરખંડર—(૨૮૬૯૯) દરીઆ કિનારે બંદર છે આ શહેરને મુઢામાપુરી અને હાલમાં કેટલાક માહુનપુરી પણ કહે છે. ત્યાં કૃષ્ણ પરમાત્માના મિત્ર મુઢામાનો અને મહાત્મા ગાંધીજીનો જન્મ થયો હતો. અહીંનો

પત્થર મુખર્ધિ સુરત અને અમદાવાદ સુધી જાય છે. અહીંના રાજા જેઠવા જાતના રજપૂત છે

જાફરાબાદ—અરબી સમુદ્ર પર બાંદર છે રાજા હાજી જાતનો મુસલમાન છે, અને તે જાજીરાના નવાબને તાબે છે.

વેરાવળ—અરબી સમુદ્ર પર બાંદર છે

વડોદરા રાજ્ય.

આ રાજ્ય અગ્રેજી રાજ્યના જિલ્લાઓ અને એન્-નિસઓની વચ્ચે છુટું છવાયુ આવેલું છે. આખા ગુજરાતમાં આ દેશી રાજ્ય સૌથી મોટું છે. તે હિંદુસ્તાનના ઉપરી વાઈસરોય સાહેબની દેખરેખ નીચે છે. તેમના તરફથી વડોદરામાં રેસિડન્ટ રહે છે

વડોદરાના રાજા શ્રીમંત મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ છે તે જાતે મરાઠા છે પોતાની રૈયતને સુખી કરવાને તેઓ સતત પ્રયત્ન કરે છે મહાગગ સાહેબે પોતાના રાજ્યમાં કેળવણી મફત અને ફરજિયાત દાખલ કરેલી છે. નાની વયમાં પરણવાનો—બાળલગ્નનો—રિવાજ તેમણે બંધ કર્યો છે આ સિવાય રાજ્યના ઘણા ગામોમાં પાણીના નળ, લાયબ્રેરિઓ, દવાખાનાં, ઔદ્યોગિક શાળાઓ, અને બાર્ડિંગહાઉસો સ્થાપેલા છે. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પરદેશ ભણવા જવા માટે શિશ્ય-વૃત્તિઓ પણ અપાય છે રાજ્યમાં નાનીમોટી ૭૨૦

લાયબ્રેરિઓ છે. સૌથી મોટી લાયબ્રેરિ વડોદરામાં છે. તેના જેવી હિંદુસ્તાનમાં ખીજી એકપણ નથી

રાજ્ય વહિવટ—ગાયકવાડી રાજ્યનો વહિવટ અંગ્રેજ સરકારના રાજ્ય પ્રમાણે ચાલે છે રાજ્યનો મુખ્ય અમલદાર દીવાન કહેવાય છે. તેને મદદ કરવાને ખીજા ચાર અમાત્યો પણ છે વડોદરા રાજ્યના ચાર વિભાગ પાડ્યા છે, તેને પ્રાંત કહે છે પ્રાંતના ઉપરી મુખ્યા છે પ્રાંતના મહાલ અથવા તાલુકા અને પેટામહાલ પાડવામાં આવ્યા છે. આ રાજ્યમાં ૩૫ તાલુકા અથવા મહાલ અને પાંચ પેટા મહાલ છે. મહાલના ઉપરીને વહિવટદાર કહે છે આ રાજ્યના દરેક ખાતાતુ તેમજ તેના ઉપરી અધિકારીનું નામ દેશી ભાષામાં રાખેલું છે ન્યાયની વડી અદાલત વડોદરામાં છે, અને તે વરિષ્ઠકોર્ટ કહેવાય છે વડોદરા રાજ્યની વસ્તી ૫૧૨૬૬૨૨ માણસની છે ચાર પ્રાંતો-૧ વડોદરા, ૨ કડી ૩ નવસારી, ૪ અમરેલી

વડોદરા પ્રાંત ખેડા જિલ્લાની પાસે, કડી પ્રાંત અમદાવાદની ઉત્તરે, નવસારી પ્રાંત સુરત જિલ્લાની લગોલગ, અને અમરેલી પ્રાંત કાઠિયાવાડમાં આવેલો છે. લોકોનો મુખ્ય ધંધો ખેતી છે તેઓ અનાજ કપાસ વગેરે પકવે છે. નવસારી પ્રાંતનો મુખ્ય પાક શેરડી છે.

પર્વત—સાલેરમુળેર. નવસારી પ્રાંતમાં આવેલો છે તેની ઉંચાઈ ૨૬૩૨ હાથ છે

નદીઓ—સાગરમતી, વિંધામિત્રી, મહી, તાપી, નર્મદા, કીમ, મીઠાળા, પૂર્ણા, અંબીકા, ચેત્રુલ, અને સરસ્વતી.

બાણવાસાયક સ્થળો—

વડોદરા—(૯૪૭૧૨) રાજ્યનું પાટનગર વિશ્વામિત્રી નદીના પૂર્વ કિનારા પર આવેલું છે. અસલ ચંદન નામના ગળના નામ પરથી ચંદનાવતી કહેવાતું હતું. શહેરમાં લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલ, નજરબાગ મહેલ, મહાગુપ્ત મહેલ, કળાશુવન, મોડું પુસ્તકાલય, હાથીખાડું, સોનારૂપાની તોપો, ઝવેરખાનું, સુરસાગર તળાવ, સમ્રાટસ્થાન, સાર્વજનિક બાગ, ન્યાયમંદિર, ચાર ઘડિયાળો, તથા સરકારી મકાનો તેમજ દેવદેવીઓના દહેરા જેવા લાયક છે

ડભોઈ—(૧૫૮૭૦) વડોદરાથી ૧૮ માઇલ પર આવેલું છે આ ગામનો પ્રાચીન કિલ્લો જેવા જેવો છે. તેને ચાર દરવાજા છે. એક દરવાજાનું નામ હીરા કહીઆ પરથી હીરા દરવાજો પડ્યું છે, તે બીજા દરવાજા કરતા નક્સીમાં ચડી-આતો છે. ગામમાં કપાસ પીલવા માટેના ૨૦ કારખાના તથા ૩ની ગાસડીઓ બાધવાના ૫ યંત્રો છે અહીં પીત્તળના વાસણો, વણાટ કામ, અને લકડ સામાન સારો બને છે. વળી ડભોઈ રેલવેનું જ ક્ષેત્ર પણ છે

પેટલાદ—(૧૫૧૫૯) પાટીદારોનું ગામ છે અહીં વણાટકામ, રગાટી કામ તથા તમાકુનો વેપાર સારી રીતે ચાલે છે પેટલાદની ઘોડીંગા આખા ચરોતરમાં પ્રખ્યાત છે.

પાટણ—(૨૭૦૧૭) કહી પ્રાતમાં આવેલું છે. ગુજરાતના રાજ વનરાજે પોતાના મિત્ર અણ્ણહીલ ભરવાડ-નું નામ કાયમ રાખવા તેના નામ પરથી અણ્ણહીલપુર પાટણ નામનું આ શહેર વસાવ્યું હતું. અત્યારે પણ ત્યાં વનરાજની મૂર્તિ, સિદ્ધરાજે બધાંવેલું સહસ્રલિંગ તળાવ,

અને રાણીની વાવ, ખાન સરોવર, ત્રણ દરવાજા તથા અન્ય જોવા લાયક સ્થળો છે આ શહેર પટોળા, માડીના વાસણ, સૂડીઓ વગેરેને માટે પ્રખ્યાત છે.

સિદ્ધપુર—(૧૬૧૮૭) કડી પ્રાતમા સસ્સ્વતી નદી પર આવેલું છે. તેનું મૂળ નામ **શ્રીસ્થળ** હતું, પરંતુ સિદ્ધરાજના નામ પડ્યું તે સિદ્ધપુર કહેવાય છે. શહેરમાં પ્રાચીન રૂઢમાળના ખડેર, અષ્ટ નથા બિન્દુ સરોવર, જ્ઞાનવાવ અને વહોરાઓની હવેલીઓ જોવા જેવી છે અહીં વરસમાં ચાર મોટા મેળા ભરાય છે. ઘણા લોકો માતૃઆર્ચ કરવા ત્યાં જાય છે

વડનગર—(૧૧૬૭૬) એનું ખીજી નામ **વૃદ્ધનગર** છે. ગામ ધણુ જીનું છે વડનગરના નામરોનું આ મૂળ રહે ઠાણું છે ત્યાં હાટકેશ્વર મહાદેવ, મોમનાથ મહાદેવ, અબાજી માતા, આશાપુરી માતા વગેરેના મંદિરો જોવા જેવા છે અહીંના છીયા લોકો કપડા રંગવાનું કામ સાફ કરે છે

નવસારી—(૧૮૪૦૭) નવસારી પ્રાતનું મુખ્ય શહેર છે. તેમાં પારસીઓની વસ્તી વધારે છે શહેરમાં કચેરીઓ, શાળાઓ, પુસ્તકાલય, સમૃદ્ધસ્થાન, તળાવો વગેરે જોવા જેવા છે અહીંના ખત્રીઓ હાથની સાળથી સુદર સાડીઓ વણે છે ખુરશીઓ, મેજ, પત્રમ વગેરે લક્ષડ કામ પણ સાફ થાય છે નવસારી ખદર હોવાથી કેરી, કેળા, કચ્છસ વગેરે અહીંથી પરદેશ જાય છે અહીંની દવા સારી હોવાથી મહારાજા સાહેબ હવાફેર કરવા આવે છે

ગણદેવી—નવસારી પ્રાતમાં આવેલું છે ત્યાં ખાડ બનાવવા માટેની ચક્રી, અનાજ દળવાની ઘટીઓ, તથા આ-

મહોરી નળીઆ બનાવવાનું કારખાનું વગેરે છે. અહીં શેરડી પુષ્કળ વેચાય છે

અમરેલી —(૧૭૭૯૩) અમરેલી પ્રાંતમાં મુખ્ય શહેર છે. ત્યાં પછેડીઓ, ખેસ, ચોકાળા, ઉનના ધામળા, કામળા વગેરે સારા બને છે, અહીં ગાંડી કામ પણ સારું થાય છે. અહીંના કારીગરી વાળા આદીના ઓપદાર વામણો તથા તપખીર વખણાય છે.

દ્વારકાં —(૭૯૭૭) અરબી સમુદ્રના કિનારા પર આવેલું બંદર છે તે હિંદુઓનું જનતાનું મામ છે ગામમાં રણુછોડરાયજી, ગોમતીજી, મદાલદમીજી, શામળશાશેક, નરસિંહ મહેતા, મીરાબાઈ વગેરેના મંદિરો આવેલા છે. વળી આ ગાયકવાડ સગ્ગારનું લશ્કરી મથક પણ છે શકરાચાર્યનો સ્નાત્કાત્મીકનો મઠ છે આ ગામ એક વખત કૃષ્ણ ભગવાનની રાજધાની હતું. દર વરસે લાખો માણસો અહીં જનતા કરતા આવે છે.

સ્વતંત્ર રાજ્યો

દીવ અને દમણ

ગુજરાતમાં અંગ્રેજી રાજ્ય અને દેશી રાજ્યો સિવાય દીવ તથા દમણ પરદેશી રાજ્યની સત્તા નીચે છે તે દ્વીપગી કે પોર્ટુગીઝ લોકોને તાબે છે પોર્ટુગીઝ લોકો યુરોપમાં આવેલા પોર્ટુગીઝ દેશના રહેવાસી છે. તેઓ હિંદમાં

વેપાર કરવા આવ્યા હતા, અને તેઓથી તેમણે આ મુલક મેળવ્યો હતો. તેઓ અંગ્રેજ સરકારથી સ્વતંત્ર છે દેશી રાજ્યોની માફક તેમને ખડણી ભરવી પડતી નથી. નકસામા આ સ્થાનોનો રંગ લીધો દર્શાવેલો છે

દીવ--આ નામનો બેટ કાઠિઆવાડના દક્ષિણે કિનારે આવેલો છે અને તેની રાજધાની દીવ ખંડર છે ત્યાંના ભાવસારે છાપવાનું કામ સાર કરે છે અસલ આ શહેર વેપારનું મોટું મથક હતું

દમણ--મુગ્ત જિલ્લાની દક્ષિણે શ્રીંગી લોકોનું આ ખીજી સરયાન ખાતાનું સરયાન જેવું છે તેનો નગર હવેલી નામનો તાલુકો કળદ્રુપ છે

ગુજરાતની રાજ્ય વ્યવસ્થા.

ધરનો કારભાર ચલાવવાને જેમ કુટુંબના માણસોને જુદા જુદા કામ કરવા પડે છે, તેમ ગામ, તાલુકો, જિલ્લો, અને આખા પ્રાંતનો કારભાર ચલાવવાને માટે સરકારે જુદા જુદા ખાતા પાડેલા છે .

આપણે પાછળ જોઈ ગયા કે ગુજરાત પ્રાંતના ઉપરી કમિશનર સાહેબ છે. તેમના હાથ નીચે જિલ્લાના કલેક્ટરો અને કલેક્ટરના હાથ નીચે તાલુકાવાર મામલતદારો હોય છે. મામલતદારોના હાથ નીચે ગામવાર મુખી અને તલાટીઓ છે. આ બધા અધિકારીઓનું કામ ચોરી, લૂટફાટ થતી અટકાવી મહેસુલ ભેગું કરવાનું છે.

આ સિવાય નીચેના ખાતા પણ સરકારે ગ્રાપેલા છે

પોલીસ ખાતું—ચોર અને લુટારાને પકડવા, તથા ગુના થતા અટકાવવા સરકારે આ ખાતું કાઢ્યું છે આ ખાતામાં નિહા દીઠ એક પોલીસ યુનિફોર્મ હોય છે તેના હાથ નીચે પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર, સબ ઇન્સ્પેક્ટર, જમાદાર, નાયક વગેરે નાના અમલદારો છે ફરેક આ મમા મુખી (પોલીસ પટેલ) હોય છે તે ગામમાં કઈ નવાણુની થતા તાલુકાના સબ ઇન્સ્પેક્ટરને ખબર આપે છે

દિવાની ખાતું—પૈમાની લેવડદેવડમાં વાધો પડે, તો તે બાબતની શરિઆત સાબળી તેનો ચુકાદો આપવાનું કામ આ ખાતાનું છે. આ કામ કરવા ફરેક તાલુકામાં મુન્સફ હોય છે તાલુકો નાનો હોય, તો એ તાલુકા વચ્ચે એક મુન્સફ હોય છે

કેળવણી ખાતું—આખણી શાળાઓ આ ખાતાની દેખરેખ નીચે ચાલે છે. તેમાં જિલ્લા વાર ડેપુટી એજન્ટ કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અને તેમના હાથ નીચે તાલુકા વાર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી એજન્ટ કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે તેઓ શાળાઓની પરીક્ષા લે છે

બાંધકામ ખાતું—જાહેર રસ્તાઓ સરકારી મકાનો, તથા કુવા, તળાવ વગેરે બંધાવવા તથા સમગ્રવા નનકારે આ ખાતું ચલાયું છે તેના ઉપરી જિલ્લાના ઇજનેર સાહેબ છે. તેમના હાથ નીચે ફરેક તાલુકામાં એવર સિઅર હોય છે

સુખાકારી ખાતું—ગરીબ લોકોને મફત દવા આપવાને અને મદાની માવજત કરવાને ફરેક જિલ્લામાં એક મોટું

સરકારી દવાખાનુ હોય છે તેના કિપરીને સિવિલ સરજન કહે છે તેના હાથ નીચે દરેક તાલુકાના મુખ્ય મામમા પણ દવાખાનુ હોય છે, ત્યાં ટાકેતરે દવા આપે છે.

પોસ્ટ ખાતું—કાગળો, પૈસા તથા બેગીઓ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે મોકલવાનું કામ આ ખાતું કરે છે, તથા આ ખાતા નેડે સેવિંગ બેંક પણ હોય છે, તેમા ગરીબ લોકો પોતાના પૈસા બચાવે મકી શકે છે આ ખાતા તરફથી પોસ્ટ ઓફીસો ચાલે છે. તેના કિપરીને પોસ્ટ માસ્ટર કહે છે પોસ્ટમાસ્ટરના કિપરી સમ્ય પોસ્ટ માસ્ટર, અને તેના કિપરી જિલ્લાના પોસ્ટલ ઇન્સ્પેક્ટર છે

લોકલ ફંડ ખાતું—સરકાર જમીનનું જે મહેસુલ લે છે, તે કિપરાન એક રૂપીએ એક આના પ્રમાણે ખેડૂત પાસેથી વધારે લઈ તેનું એક ફંડ સ્થાપવામા આવ્યું છે તે લોકલફંડ કહેવાય છે આ ફંડમાથી કુવા, વાવ, રસ્તા વગેરે બનાવવામા તેમજ શાળાઓ પણ ચલાવવામા આવે છે આ ફંડના કાગ્યાર પ્રગતના માણસો તથા સરકારના અધિકારીઓ મળી કરે છે આવી સમ્યા દરેક તાલુકા અને જિલ્લામા છે. તાલુકાની સમ્યા તાલુકા લોકલ બોર્ડ અને જિલ્લાની જિલ્લા લોકલ બોર્ડ કહેવાય છે

મ્યુનિસિપાલિટી—મોટા શહેરોમા આ ખાતું હોય છે તેમનું કામ શહેરોની સુખાકારી જનજીવન, રસ્તા બંધાવી સાફ કરાવવા, દવાખતી કરવી, છોકરાઓના માટે પ્રાથમિક શાળાઓ ચલાવવી, 'સ્વચ્છ' પાણી પૂરે પાડવાની ગોઠવણ કરવી વગેરે હોય છે શહેરનો વલિવટ શહેરોમા મારકત

(૫૬)

ચાલે છે આ વલિવટ ચલાવવા, તેઓ મકાનો ઉપર તેમજ આવતા જતા માણ ઉપર કંઈ નાખી પૈસા ભેખ કરે છે.

આ સિવાય આખકારી ખાતું, શિતળા ખાતું, જંગલખાતું, વગેરે ઘણા ખાતા છે ક્રમિકનર સિવાય ઉપર કહેલા ખાતા પર દેખરેખ રાખવા વિભાગના જોકે કુખ્ય અમલદાર પબ્લ હોય છે.

સમાપ્ત.

